

Aegean Working Papers in Ethnographic Linguistics

Vol 1, No 1 (2017)

Language, gender, and sexuality

AWPEL (1.1) 2017

ΕΙΔΙΚΟ ΤΕΥΧΟΣ

Γλώσσα, φύλο και σεξουαλικότητα στο ελληνικό πλαίσιο

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Εισαγωγή: Εγκαινιάζοντας ένα νέο forum για την εθνογραφική μελέτη της γλώσσας
Κώστας Κανάκης & Θόδωρος Παραδέλλης (i-vii)

Μια φορά με είχε ρωτήσει εμένα τι άντρες μ' αρέσουν: Συγκρότηση του έμφυλου εαυτού και (ανά)παράγωγη της ετεροκανονικότητας μέσω του λόγου
Νικολέτα-Δάφνη Χριστουλάκη (1-22)

Αγάπη μου συρρίκνωσα τον ανδρισμό σου: Ετεροκανονικότητα και ομοερωτική επιθυμία εντός του κοινωνικού θεσμού του γάμου
Όλγα Ιωαννίδου (23-51)

Έμφυλες και «εμφύλιες» σφισμαχίες: Τα γλωσσικά όρια του πολιτισμικά διανοήσιμου υπό διαπραγμάτευση
Παναγιώτης Αντωνιάδης (52-82)

Έμφυλη κατηγοριοποίηση, δικαστική ερμηνεία και επαναπροσδιορισμός του φύλου στο ελληνικό νομικό πλαίσιο
Ρούσσα Κασαπίδου (83-107)

Αγάπη μου συρρίκνωσα τον ανδρισμό σου: Ετεροκανονικότητα και ομοερωτική επιθυμία εντός του κοινωνικού θεσμού του γάμου

Όλγα Ιωαννίδου

doi: [10.12681/awpel.14417](https://doi.org/10.12681/awpel.14417)

Copyright © 2017, Όλγα Ιωαννίδου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

To cite this article:

Ιωαννίδου Ό. (2017). Αγάπη μου συρρίκνωσα τον ανδρισμό σου: Ετεροκανονικότητα και ομοερωτική επιθυμία εντός του κοινωνικού θεσμού του γάμου. *Aegean Working Papers in Ethnographic Linguistics*, 1(1), 23–51.
<https://doi.org/10.12681/awpel.14417>

**Αγάπη μου συρρίκνωσα τον ανδρισμό σου
Ετεροκανονικότητα και ομοερωτική επιθυμία
εντός του κοινωνικού θεσμού του γάμου¹**

Όλγα Ιωαννίδου

Πανεπιστήμιο Αιγαίου
samg15004@sa.aegean.gr

Abstract

This paper investigates the dialectical relationship between language, gender and sexuality and the way it is realized in discourse production based on data collected from interaction within a community of practice. The goal is to highlight how discourse indexes both gender and sexuality, while, at the same time, a “coming out” event –taking place in a social institution such as marriage– subverts heteronormal presuppositions. The four interlocutors (men and women) perform their gendered and sexual self, revealing –each one of them– features of their identity intermediated not only by language and identity but by heteronormative ideologies of the contemporary Greek reality. Depending on the situation, the particular individuals do not hesitate either to react to anything that offends the normality of that reality or to defend the dynamics of the desire that determines the fluidity of their own sexuality.

1. Εισαγωγή

Στόχος αυτού του κειμένου είναι η μελέτη της ενδεικτικής σχέσης² γλώσσας και σεξουαλικότητας, η οποία σαφώς έχει ως ενδιάμεσο σταθμό της το φύλο (Κανάκης 2012: 138, Canakis 2015, υπό έκδοση). Τις τελευταίες δεκαετίες τόσο η κοινωνιογλωσσική και ανθρωπογλωσσική έρευνα όσο και η έρευνα της ανάλυσης λόγου έχει μετατοπίσει το ενδιαφέρον της από το πεδίο «γλώσσα και φύλο» στο πεδίο «γλώσσα, φύλο και σεξουαλικότητα», καθώς οι ομιλητές/τριες μπορεί να αναφέρονται στο σεξουαλικό προσανατολισμό τους σαν ένα μέσο που επιβεβαιώνει επιτελεστικά την έμφυλη ταυτότητά τους (και αντίστροφα) (Barret 2006: 321). Τα συνομιλιακά δεδομένα που εξετάζω μου παρείχαν άφθονο υλικό για

¹ Τίτλος εμπνευσμένος από την ταινία «Αγάπη μου συρρίκνωσα τα παιδιά» (1989-2000).

² Για την έννοια της ενδεικτικότητας βλ. Ochs 1992, Canakis υπό έκδοση.

τον τρόπο με τον οποίο διαπλέκονται στον λόγο η γλώσσα, το φύλο και η σεξουαλικότητα. Ο λόγος των υποκειμένων της έρευνάς μου –δύο άνδρες και δύο γυναίκες– φαίνεται να καθορίζεται τόσο μέσα από το ίδιο τους το φύλο και τις ταυτοτικές τους επιλογές όσο και μέσα από τη ρευστότητα της σεξουαλικότητάς τους, η οποία προσδιορίζεται από την ίδια την επιθυμία τους.

Πώς επιτελείται ο έμφυλος και σεξουαλικός εαυτός μέσα από τη γλώσσα; Είναι η σεξουαλική επιθυμία βασικό συστατικό κατασκευής του υποκειμένου και κατ' επέκταση του σεξουαλικού του λόγου; Μπορεί η γλώσσα να «λειτουργεί ως ενδείκτης αρσενικότητας [ή θηλυκότητας] και η αρσενικότητα [ή η θηλυκότητα αντίστοιχα] ως ενδείκτης σεξουαλικότητας» (Κανάκης 2007α: 55); Τι αντιδράσεις – σε γλωσσικό και όχι μόνο επίπεδο– θα μπορούσε να δημιουργήσει ένα coming out που εκφράζει ομοερωτική επιθυμία (Κεφαλά 2011: 271) εντός του πλαισίου της ετεροκανονικότητας του θεσμού του γάμου και ποιους μηχανισμούς άμυνας ή προάσπισης ταυτοτήτων θα μπορούσε να εκκινήσει; Τελικά, από τι ενδεικνύεται η ρευστότητα των ταυτοτήτων;

Ερωτήματα όπως τα παραπάνω τέθηκαν κατά τη διάρκεια της έρευνας και επιχειρήθηκαν να απαντηθούν λαμβάνοντας υπ' όψη τις (γενικά μάλλον) πρόσφατες μελέτες στο πεδίο της γλώσσας και της σεξουαλικότητας. Βασικό μέλημα υπήρξε η διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους οι άνθρωποι κωδικοποιούν, μέσω της γλώσσας, τη σεξουαλικότητα και τη σεξουαλική τους ταυτότητα καθώς και ο τρόπος με τον οποίο συγκροτείται ο έμφυλος και σεξουαλικός λόγος.

Η προσέγγιση του κειμένου αυτού συμπλέει με την άποψη ορισμένων ερευνητών/τριών (π.χ. Cameron & Kulick 2003, 2006) ότι κάθε μελέτη της σχέσης γλώσσας και φύλου πρέπει να περιλαμβάνει και τη μελέτη γλώσσας-και-σεξουαλικότητας και το αντίστροφο. Ο λόγος των υποκειμένων δεν είναι ποτέ μόνο έμφυλος, ούτε μπορεί να εξετάζεται μόνο ως σεξουαλικός (Cameron & Kulick 2003: 142). Ο Κανάκης (2008: 159) υπογραμμίζει ότι «παρότι δεν ταυτίζονται, το φύλο και η σεξουαλικότητα διαπλέκονται συστηματικά δεδομένης της ετεροκανονικότητας [...]». Η διαπλοκή αυτή ενδυναμώνεται μέσα από τις έννοιες της ταυτότητας και της επιθυμίας, οι οποίες έρχονται να συμβάλλουν με τον δικό τους τρόπο στην έρευνα (βλ. και Μακρή-Τσιλιπάκου 2014). Τα τελευταία χρόνια, η πολεμική που αναπτύχθηκε γύρω από τις δύο αυτές έννοιες (Kulick 2000; Cameron & Kulick 2003; Bucholtz & Hall 2004), τις τοποθετούσε πολλές φορές αντιστικτικά, χωρίς να λαμβάνει υπ' όψη της την ισομερή, θα λέγαμε, συμβολή τους στη διαμόρφωση της σεξουαλικότητας. Η Κεφαλά (2011: 271) αναφέρει πως ταυτότητα και επιθυμία έχουν τη δυνατότητα να «συνομιλούν», χωρίς να αποκλείει η μία την άλλη. Αντίθετα, η «συνομιλία» αυτή οφείλει να θεωρεί και τις δύο έννοιες απαραίτητα «συστατικά» της σεξουαλικότητας, αποδεσμεύοντας την ταυτότητα από τη συμπαγή της μορφή (ό.π. 2011: 271) και «ρευστοποιώντας» την ως έννοια που «διατρέχει πάντα τον κίνδυνο να από-θεσμιστεί σε κάθε ρωγμή» (Butler 2006 [1991]: 238), αποτελώντας διαρκές πεδίο αμφισβήτησης (Κεφαλά 2011: 271).

Θέτοντας, λοιπόν, στο επίκεντρο τη διερεύνηση της σχέσης γλώσσας-φύλου-σεξουαλικότητας, αλλά και τον ρόλο της σεξουαλικής επιθυμίας και της ταυτότητας στην παραγωγή σεξουαλικού λόγου, θα επιδιώξω να αναλύσω τους τρόπους με τους οποίους το φύλο και η σεξουαλικότητα διαπλέκονται στην καθημερινή γλωσσική παραγωγή –συνήθως συνυφαινόμενα– εξετάζοντας μέσα από

συγκεκριμένα παραδείγματα πώς τέτοια νοήματα διαμεσολαβούνται από τη γλώσσα και την ιδιότητα της ενδεικτικότητας (Ochs 1992; Cameron & Kulick 2003, 2006; Bucholtz & Hall 2004).

2. Ταυτότητα-σεξουαλικότητα-επιθυμία και το coming out ως διακήρυξη της «μη-κανονικότητας»

Σε αυτήν την ενότητα θα παρουσιάσω το θεωρητικό πλαίσιο μέσα στο οποίο θα εργαστώ, αναφερόμενη εν συντομία στην διαμόρφωση και την εξέλιξη της γλωσσικής έρευνα για την σεξουαλικότητα.

Κατά τον 19^ο αιώνα, η ιδέα των δύο ξεχωριστών σεξουαλικών ταυτοτήτων, της ομοφυλόφιλης και ετεροφυλόφιλης, άρχισε να διαμορφώνεται μέσα από την κυριαρχία των επιστημονικών και κρατικών λόγων στο νεωτερικό κράτος (Foucault 2005 [1978]). Η ιδέα της ταυτότητας επικράτησε, ενώ μέχρι και σήμερα η μελέτη γλώσσας και σεξουαλικότητας ταυτίζεται συχνά με τη μελέτη γλώσσας και σεξουαλικής ταυτότητας (Δαλεζίου 2011: 234), κυρίως δε της μη ετεροφυλόφιλης σεξουαλικής ταυτότητας (Kulick 2000).

Σύμφωνα με τον Κανάκη, το ζήτημα της ταυτότητας «συνδέθηκε από νωρίς με τις πολιτικές διεκδικήσεις κινημάτων και ακτιβιστικές οργανώσεις και προτιμήθηκε ως πλατφόρμα για τη μελέτη της γλώσσας και της σεξουαλικότητας» (2009: 79). Ο Kulick (2000), ως αντίδραση στην έλλειψη ενδιαφέροντος για τον σεξουαλικό λόγο – εκτός κι αν παραπέμπει σε gay και λεσβιακές ταυτότητες– προτείνει τη μετακίνησή του ενδιαφέροντος προς την επιθυμία, έτσι ώστε ο λόγος να μην αναφέρεται αναγκαστικά σε ταυτοτικές σεξουαλικές κατηγορίες, αλλά στις επιθυμίες και πρακτικές που τις συγκροτούν. Έτσι, η άποψη ότι η γλώσσα είναι το μέσο με το οποίο ο ομιλητής δύναται να κατασκευάσει έναν συμπαγή εαυτό ή να επιτελέσει μια ταυτότητα αποτελεί μόνο ένα κομμάτι της όλης διαδικασίας (Cameron & Kulick 2006: 241-242).

Οι Cameron & Kulick (2003, 2006) κάνουν σαφή τη διάκριση ανάμεσα στους όρους «ταυτότητα» και «σεξουαλικότητα», διευκρινίζοντας πως ο όρος «σεξουαλικότητα» αναφέρεται σε όλες τις ανθρώπινες ποιότητες, συμπεριφορές, συναισθήματα και ενασχολήσεις σεξουαλικής φύσεως, ενώ με τον όρο «σεξουαλική ταυτότητα» αναφερόμαστε συνήθως σε μία όψη της σεξουαλικότητας, στον προσανατολισμό ή στις προτιμήσεις (Δαλεζίου 2011: 235). Όπως υπογραμμίζουν οι ίδιοι, «όλοι οι άνθρωποι διαθέτουν σεξουαλικότητα και όχι μόνο αυτοί των οποίων οι προτιμήσεις και πρακτικές βρίσκονται έξω από την ετεροσεξουαλική/αναπαραγωγική νόρμα» (Cameron & Kulick 2003: 8).

Συνεπώς, η μελέτη της σεξουαλικότητας δεν μπορεί να περιορίζεται σε ερωτήματα σεξουαλικού προσανατολισμού, αλλά αφορά την επιθυμία με την ευρύτερη έννοια: όχι μόνο ποιον επιθυμεί κανείς αλλά και τι επιθυμεί να κάνει. Υπό αυτή την οπτική, η μελέτη της σεξουαλικότητας υπαγορεύει μια αντι-ουσιοκρατική θεώρηση (πρβλ. Λαμπροπούλου 2014) αυτού που κάνουμε παρά αυτού που είμαστε (Δαλεζίου 2011: 235-237). Η επιθυμία, ως γλωσσική επιτέλεση, δεν περιλαμβάνει μόνο τις σεξουαλικές προτιμήσεις αλλά και διαστάσεις της ανθρώπινης σεξουαλικής ζωής που δεν είναι αναγκαστικά ούτε προθετικές, ούτε συνειδητές ούτε και «λογικές», με αποτέλεσμα, πολλές φορές η γλώσσα να λείπει περισσότερο από ό,τι ο/η ομιλητής/τρια σκοπεύει να πει (ό.π. 2011: 236-237). Όπως αναφέρει και ο Kulick (2005: 618), «οι ομιλητές/τριες δεν είναι πάντα σε θέση

να συνειδητοποιήσουν τι μπορεί να σημαίνει η γλωσσική τους συμπεριφορά, η οποία τις πιο πολλές φορές είναι αυθόρμητη και μη προσχεδιασμένη».

Κατά τον Kulick (2000: 270) η σεξουαλικότητα συγκροτείται από τη φαντασία, την επιθυμία, την καταπίεση, την ευχαρίστηση, το φόβο [...], ενώ οι Cameron & Kulick (2005: 113) υποστηρίζουν ότι η σεξουαλικότητα είναι και κοινωνικό και ψυχολογικό φαινόμενο που πολλές φορές ξεφεύγει από –ή και αντικρούει– τις σεξουαλικές ταυτότητες που οι άνθρωποι υιοθετούν ή απορρίπτουν συνειδητά. Σύμφωνα με τον Valentine (2006 [2003]), «είναι προτιμότερο ν' ακούμε ανθρώπους να μιλούν για την επιθυμία τους και στη συνέχεια να δούμε τι μας λέει ο λόγος τους για τις κατηγορίες ταυτότητας» (στο Δαλεζίου 2011: 237).

Ο Weeks υποστηρίζει πως μολονότι όλοι «έχουν» σεξουαλικότητα, παρ' όλα αυτά δεν καθορίζουν όλοι την ταυτότητά τους με βάση τη σεξουαλικότητά τους (2006 [1987]: 156). Σύμφωνα με τον ίδιο, η ιδέα της σεξουαλικής ταυτότητας είναι αμφιλεγόμενη, είτε αυτή λειτουργεί ως πεπρωμένο, αντίσταση ή επιλογή. Αν και παλαιότερα οι ταυτότητες υπάκουαν σε ένα πεπρωμένο, οριοθετημένο από μία ουσιοκρατική θεώρηση, σήμερα αναγνωρίζουμε πως είναι ιστορικά, πολιτισμικά και συσχετικά κατασκευασμένες, ενώ όσο αυτές εμπλέκονται με τη σεξουαλικότητα – έννοια ρευστή και μεταβαλλόμενη– θεωρούνται προσωρινές, επισφαλείς και εξαρτημένες (ό.π.: 140).

Οι Bucholtz & Hall (2004), υιοθετώντας μια queer προσέγγιση, αμφισβητούν τις θέσεις των θεωρητικών της επιθυμίας που αναδείκνυαν την ταυτότητα ως όψη-κλειδί της σεξουαλικότητας, και υποστηρίζουν ότι μια τέτοια προσέγγιση «περιορίζει τεχνητά την εμβέλεια του πεδίου, εφόσον παραβλέπει τη στενή σχέση ταυτότητας και επιθυμίας» (ό.π.: 469). Συγκεκριμένα, υποστηρίζουν ότι μια γλωσσολογική μελέτη που αποκλείει την ταυτότητα είναι *θεωρητικά* ανεπαρκής (βλ. όμως Brubaker & Cooper 2000 στο Valentine 2011), ενώ μια έρευνα που αποκλείει τις σχέσεις εξουσίας είναι *πολιτικά* ανεπαρκής. Για τον λόγο αυτό, υιοθετούν μια προσέγγιση εναρμονισμένη με την queer γλωσσολογία που ενσωματώνει «τόσο το φύλο όσο και τη σεξουαλικότητα, τόσο την ταυτότητα όσο και την επιθυμία, δίχως να υπονομεύεται η ύπαρξη σχέσεων εξουσίας και προσωπικής παρέμβασης». Τέλος, υποστηρίζουν πως «η επιθυμία δεν είναι πάντα σχετική με τον τρόπο που ενεργεί η σεξουαλικότητα, αλλά, ακόμα και όταν είναι, η σχέση διαμεσολαβείται πάντα με κάποιο τρόπο από την ταυτότητα». Έτσι, η ακραία, κατά την άποψή τους, θέση για ολική εξάλειψη της ταυτότητας από τη μελέτη της σεξουαλικότητας και η αντικατάστασή της από την έννοια της επιθυμίας θα μπορούσε να οδηγήσει σε μια «εξαιρετικά στενή και περιορισμένη οπτική του τι είναι η σεξουαλικότητα» (ό.π. 506-507).

Η επιρροή της Butler έρχεται για να συμβάλλει στην διαμόρφωση μιας νέας οπτικής για τη σχέση γλώσσας και ταυτότητας, σύμφωνα με την οποία η ταυτότητα επιτελείται μέσα από την επανάληψη πρακτικών, συμπεριλαμβανομένων και των γλωσσικών (Butler 2007 στο Κεφαλά 2011: 265). Η επανάληψη αυτή δημιουργεί μια κανονικότητα, η οποία, όμως, υφίσταται ρήγματα που διαταράσσουν την επανάληψη της κανονικότητας. Τόσο η ετεροσεξουαλικότητα όσο και η ομοσεξουαλικότητα κατασκευάζονται και επιτελούνται και μέσα από τη γλώσσα στο βαθμό που, για παράδειγμα, η ετεροφυλόφιλη επιθυμία φυσικοποιείται και (επανα)λαμβάνεται ως αυτονόητη. Σύμφωνα με την Kitzinger (2006 [2005]), ο λόγος

που παράγουν τα ετεροσεξουαλικά άτομα αναπαράγει έναν κανονιστικό και δεδομένα ετεροσεξουαλικό κόσμο (ό.π.: 169 βλ. και Μακρή-Τσιλιπάκου 2014).

Ως εκ τούτου, οποιαδήποτε πράξη coming out –δηλαδή, δημόσιας παραδοχής μη ευθυγράμμισης με την ετεροκανονικότητα– αποτελεί ρήγμα στην ίδια την ετεροκανονικότητα και βιώνεται ως μια πράξη ανατρεπτική για το εκάστοτε κοινωνικό συμφραζόμενο. Η επιτέλεση του coming out ως γλωσσική πράξη θέτει αυτομάτως «εκτός ντουλάπας» το άτομο που το εκφέρει, δημιουργώντας ταυτόχρονα μια καινούργια πραγματικότητα για το ίδιο και τους/τις συνομιλητές/τριές του. Η πραγματικότητα αυτή, ανεξάρτητα από την έκβαση του coming out, οριοθετείται από τη διακήρυξη μιας μη-κανονικότητας (Κεφαλά 2011: 265-268). Υπό αυτήν την έννοια, ένα coming out δεν αναφέρεται αποκλειστικά σε μια gay/λεσβιακή ταυτότητα ή σε μια ομοφυλόφιλη σεξουαλικότητα, αλλά θα μπορούσε να αφορά και μια «ενδιάμεση» σεξουαλικότητα, όπως είναι η αμφισεξουαλική, πόσο μάλλον όταν αυτή εκφράζεται μέσα στα πλαίσια ενός γάμου που οριοθετείται από ετεροκανονικά προτάγματα. Όπως φαίνεται και από τα δεδομένα της έρευνάς μου, παρότι ένα coming out μπορεί να μην επιδιώκει πάντα την αποδοχή, μπορεί, ωστόσο, να ενεργοποιήσει ποικίλες αντιδράσεις βασισμένες στις ηγεμονικές άνισες σχέσεις ισχύος (ό.π.: 265-268).

Σύμφωνα με την Bacon (1998: 251, παρατίθεται στο Κεφαλά 2011: 271), το coming out «σηματοδοτεί τη μετακίνηση μιας πλευράς της ταυτότητας από το ιδιωτικό στο δημόσιο, γεγονός που μπορεί να προκαλέσει τόσο συναισθήματα απελευθερωτικά για το άτομο που το πραγματοποιεί, όσο και να επιφέρει κινδύνους, όπως για παράδειγμα την άμεση απόρριψη των παρευρισκομένων». Ωστόσο, πολλές φορές, η ανάγκη για προβολή και ορατότητα μιας εσωτερικής πραγματικότητας εμφανίζεται πιο έντονη ακόμα και από τα συναισθήματα ντροπής, ανασφάλειας ή φόβου που μπορεί να κατακλύζουν το άτομο (Weston 1991, Weeks, Hearshy & Donovan 2001, Sedgwick 1990, Kantsa 2001) κι έτσι, ακόμα και αν το άτομο δεν είναι σίγουρο για τη σεξουαλική του ταυτότητα, προσπαθεί μέσω του coming out να αποδώσει έναν συμπαγή σεξουαλικό εαυτό (Κεφαλά 2011: 278-279).

Με βάση, λοιπόν, τις θεωρητικές προσεγγίσεις στις οποίες αναφέρθηκα, θα αναλύσω τα δεδομένα, λαμβάνοντας υπ' όψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων/ουσών και της περίπτωσης.

3. Τα δεδομένα

Πριν προχωρήσω στην ανάλυση, κρίνω σκόπιμο να αναφερθώ σε κάποια στοιχεία σχετικά με τα πρόσωπα της συνομιλίας που ακολουθεί, καθώς και στον χώρο και χρόνο που αυτή διεξάγεται, θεωρώντας κεντρικές παραμέτρους της ανάλυσης την περίπτωση επικοινωνίας και τη συγκεκριμένη κοινότητα πρακτικής.

Οι Eckert and McConnell-Ginet (1992: 464) ορίζουν την κοινότητα πρακτικής ως «ένα σύνολο ατόμων που συναντιούνται στη βάση ενός κοινού εγχειρήματος, που αναπτύσσουν και μοιράζονται τρόπους γλωσσικής και μη γλωσσικής δράσης, αντιλήψεις, αξίες, ιδεολογίες, δηλαδή πρακτικές». Η κοινότητα πρακτικής, λοιπόν, αποτελεί μια κοινωνική κατασκευή και ως τέτοια διαφέρει από την παραδοσιακή κοινότητα. Τα άτομα, ωστόσο, συμμετέχουν σε πολλές κοινότητες πρακτικής διαμορφώνοντας, έτσι, μια ατομική ταυτότητα βασισμένη στην πολλαπλότητα και πολυπλοκότητα της συμμετοχής αυτής. Κάθε κοινότητα πρακτικής δεν είναι απομονωμένη από άλλες τέτοιες κοινότητες αλλά διαμορφώνει τις σχέσεις των

συμμετεχόντων/ουσών σε αυτή τόσο μεταξύ τους όσο και με τον υπόλοιπο κόσμο. Έτσι, το φύλο, εντός του πλαισίου μιας κοινότητας πρακτικής δεν είναι στατικό αλλά κατασκευάζεται μέσα σε αυτή και συν-κατασκευάζεται, παράγεται και αναπαράγεται μέσω της αλληλεπίδρασης των ανθρώπων και των διαφόρων κοινοτήτων πρακτικής στις οποίες συμμετέχουν (Eckert & McConnell-Ginet 1992, Παυλίδου 2002, Μακρή-Τσιλιπάκου 2010).

Οι συμμετέχοντες/ουσες στη συγκεκριμένη συνομιλία αποτελούν μια κοινότητα πρακτικής που απαρτίζεται από τέσσερα ετεροφυλόφιλα άτομα (Βασιλική, Γρηγόρης, Δώρα, Πάνος) που κατοικούν στη Μυτιλήνη. Η Βασιλική και ο Γρηγόρης, ηλικίας 45-48 ετών, είναι παντρεμένοι περίπου είκοσι χρόνια και έχουν ένα παιδί. Η Βασιλική κατάγεται από τη Μυτιλήνη ενώ ο σύζυγός της από την ηπειρωτική Ελλάδα, ενώ κατοικούν μόνιμα στο νησί της Λέσβου τα τελευταία είκοσι χρόνια μετά από τις σπουδές τους στο πανεπιστήμιο της Αθήνας. Η Βασιλική είναι νηπιαγωγός και ο Γρηγόρης γυμναστής, που όμως δεν εξασκεί το επάγγελμά του αλλά εργάζεται ως αγρότης. Ο Πάνος, 48 ετών με καταγωγή από τη Μυτιλήνη, εργάζεται ως εργάτης και συζεί με τη σύντρόφό του, καθηγήτρια, με την οποία έχουν ένα παιδί χωρίς να είναι παντρεμένοι. Η Δώρα, 40 ετών, δασκάλα, με καταγωγή από την Αθήνα, ζει τα τελευταία χρόνια στη Μυτιλήνη, είναι παντρεμένη και έχει ένα παιδί. Η σχέση μεταξύ της Βασιλικής, του Γρηγόρη και του Πάνου, εκτός από στενή φιλική από παιδική σχεδόν ηλικία, χαρακτηρίζεται και από δεσμούς τελετουργικής συγγένειας καθώς ο Πάνος έχει βαφτίσει το παιδί του ζευγαριού. Η Δώρα είναι κοινή φίλη και έχει ενσωματωθεί στην παρέα τα τελευταία χρόνια. Ο χώρος όπου διεξάγεται η συνομιλία είναι το σπίτι του Πάνου και της συντρόφου του και πραγματοποιείται στο πλαίσιο των τακτικών συναντήσεων της Παρασκευής όπου η παρέα χαλαρώνει στην κουζίνα –χώρο παραδοσιακά «γυναικείο»³– πίνει κρασί και σχολιάζει τα συμβάντα της εβδομάδας. Πρόκειται, δηλαδή, για μια συνηθισμένη πρακτική στην οποία συνήθως συμμετέχουν και η σύντροφος του Πάνου και ο σύζυγος της Δώρας, που όμως τη δεδομένη στιγμή απουσιάζουν. Τους συνάντησα στο συγκεκριμένο σπίτι μία Παρασκευή βράδυ, ως καλεσμένη της συντρόφου του Πάνου με την οποία συνδέομαι με φιλική σχέση τα τελευταία δύο χρόνια. Η συζήτηση, η οποία αρχικά περιστρεφόταν γύρω από τον γενικότερο σχολιασμό των νέων της εβδομάδας, σύντομα επικεντρώθηκε στην κηδεία του ηθοποιού Μηνά Χατζησάββα (02/12/2015) και τις δηλώσεις του συντρόφου του στον επικήδειο για το σύμφωνο συμβίωσης και τα ομόφυλα ζευγάρια, καταλήγοντας στην συγκεκριμένη συνομιλία.⁴

³ Η Dubisch (1986: 201) αναφέρει πως ο χώρος της κουζίνας στην ελληνική κοινωνία έχει έναν ιδιαίτερο συμβολισμό σε σχέση με το φύλο και την εστία. Είναι ο κατεξοχήν χώρος της καθημερινότητας της γυναίκας και κέντρο των πιο σημαντικών δραστηριοτήτων της. Αποτελεί, επίσης, τον χώρο της καθημερινής συνεύρεσης και άτυπης κοινωνικοποίησης της οικογένειας και των στενών φίλων.

⁴ Για τα σύμβολα της απομαγνητοφώνησης βλ. Παυλίδου (2006: 215-217). Συγκεκριμένα, ((xxx)): Μεταγλωσσικά σχόλια-σημειώσεις της ερευνήτριας για το λόγο, το ύφος ή τις κινήσεις. (.): παύση μικρότερη του ενός δευτερολέπτου (περίπου). (1) ή (2) ή (3) κ.λ.π.: παύση περίπου τόσων δευτερολέπτων όσος και ο αριθμός στην παρένθεση.

>xxx<: Ο λόγος είναι σε ταχύτερο ρυθμό σε σχέση με το υπόλοιπο εκφώνημα.

xxx: Έμφαση: η υπογράμμιση λέξης ή συλλαβής δείχνει ότι το τμήμα αυτό του εκφωνήματος αναφέρεται με έμφαση.

(xxx): Δυσδιάκριτο ή ακατανόητο κομμάτι λόγου (το εκφώνημα δεν ακούστηκε καλά κατά την απομαγνητοφώνηση αλλά δίνεται η πιθανή εκδοχή του).

- 1 Βασιλική ρε παιδί μου (.) στην πορεία της ζωής σας δεν έχετε μπει στη διαδικασία να σκεφτείτε πώς θα ήταν να ήσασταν ζευγάρι μ' ένα άτομο του ίδιου φύλου;
- 2 Πάνος = [μπα::
- 3 Βασιλική [εγώ πολλές φορές όταν ήμουν πιτσιρικά το σκεφτόμουν αυτό (1) έλεγα ρε παιδί μου γιατί να επιλέγω (.) γιατί να μ' αρέσουν οι άνδρες °ξέρω γω°; και με τις γυναίκες ίσως να μπορούσα να νιώσω (1) παρόμοια συναισθήματα με τους [άνδρες
- 4 Δώρα [ναι (.) αλλά να σου πω κάτι; (1) αυτό το παραδέχονται (.) / εσείς (.) / οι άνδρες δεν το παραδέχονται ποτέ αυτό το πράγμα (2) ή δεν το σκέφτονται ποτέ, δεν περνάει//
- 5 Βασιλική όχι (.) εγώ πιστεύω ότι όλοι [το σκέφτονται
- 6 Πάνος [Οι γυναίκες λέει είναι::
- 7 Βασιλική ομοφυλόφιλες
ναι. (1) είναι ομοφυλόφιλες από γεννησιμιού τους θες [να πεις;
- 8 Πάνος [ένα
άρθρο//
- 9 Δώρα =το διάβασα κι εγώ αυτό το άρθρο
- 10 Πάνος =ναι αυτό που λέει [ότι//
- 11 Βασιλική [είναι ΜΑΛΑΚΙΑ αυτό το [πράγμα
- 12 Πάνος [κάνανε μια
έρευνα//
- 13 Βασιλική αυτό είναι η φαντασίωση των ανδρών [αυτό το πράγμα
- 14 Πάνος [κάνανε μια έρευνα//
- 15 Βασιλική γι αυτό το λένε
- 16 Πάνος =κάνανε μια έρευνα (.) που: δείχνουν σε γυναίκες γυμνές εικόνες και από άνδρες και από γυναίκες (.) κι είχαν τα ίδια/τις ίδιες αντιδράσεις. Φαινόταν να έχουν μια μορφή

xx/x: Αυτοδιόρθωση: ο ομιλητής κόβει τη φράση του για να την επαναδιατυπώσει ή για να πει κάτι άλλο.

=: Συγκόλληση εκφωνημάτων. Ανάμεσα στο τέλος του ενός εκφωνήματος και την έναρξη του επομένου δε μεσολαβεί καμία παύση.

xx//xx: διακοπή. Οι δυο κάθετες γραμμές δηλώνουν ότι στο σημείο εκείνο ο ομιλητής διεκόπη από κάποιον άλλο ομιλητή, ο λόγος του οποίου «εισεβάλλε» στο λόγο του προηγούμενου ομιλητή.

[xxx]: Επικάλυψη λόγου από τους συνομιλητές. Οι αγκύλες που περικλείουν κείμενο δηλώνουν την επικάλυψη του λόγου του συνομιλητή από κάποιον άλλο συνομιλητή, ο λόγος του οποίου επίσης σημειώνεται μέσα σε αγκύλη.

xx: : Ποσότητα φωνήεντος. Το φωνήεν που προηγείται της άνω και κάτω τελείας προφέρεται ως μακρό, ανάλογα με τον αριθμό των ζευγών άνω και κάτω τελείας.

°xx°: Πτώση της έντασης της φωνής. Το εκφώνημα εκφέρεται χαμηλόφωνα.

[...]: Παράλειψη κειμένου. Δηλώνεται η παράλειψη μέρους μιας συνεισφοράς ή αριθμού συνεισφορών από παρατιθέμενα αποσπάσματα.

() : Η απλή παρένθεση δείχνει ότι μέρος του εκφωνήματος παρέμεινε εντελώς ακατανόητο.

- ερεθισμού τόσο και (.) με τις (.) φωτογραφίες των ανδρών όσο
[και με//
- 17 Βασιλική [εγώ/εγώ παραδέχομαι (.) ότι όταν βλέπω (.) γυμνές
φωτογραφίες γυναικών ερεθίζομαι περισσότερο απ' ότι θα
έβλεπα την (.) γυμνή εικόνα ενός άνδρα.
- 18 Πάνος =ε και που καταλήξαν; ότι οι γυναίκες (.) κατά βάση [είναι:
19 Βασιλική [άλλ'
αυτό δεν έχει::
- 20 Γρηγόρης [ειν'
μπινέδες
(γέλια)
- 21 Πάνος (γέλια)
- 22 Βασιλική αυτό δεν έχει σχέση (.) γιατί όταν ήμουν μικρή ε:: είχα επαφή
γενικώς μ' αυτό το πράγμα [ρε παιδί μου
23 Δώρα [τι είναι αυτό; ((στον Γρηγόρη))
- 24 Βασιλική ναι θέλω [να πω
25 Γρηγόρης [κάποιοι μπαρμπάδες εδώ λένε αυτή η γυναίκα
είναι μπ'νες ((στη Δώρα))
- 26 Δώρα [μπ;νες; ((στον Γρηγόρη))
- 27 Βασιλική [εγώ εγώ ρε παιδί μου (.) δεν έχω πάει με γυναίκα (1) δεν
μου χει τύχει (.) άλλα μου χουν τύχει (.) [αυτό δεν μου χει
τύχει.
- 28 Γρηγόρης [είναι λεσβία ας
πούμε κατάλαβες; Η μπ'νέ λέν εδώ (.) δεν λεν μπ'νές ((στη
Δώρα γελώντας))
- 29 Δώρα α:: ((στο Γρηγόρη))
- 30 Βασιλική [σκεφτόμουν όμως αν τύχαινε
- 31 Γρηγόρης [λένε ας πούμε αυτός είναι μπ'νες ((στη Δώρα))
- 32 Βασιλική [δεν θα είχα θέμα (.) δηλαδή αν ήταν κανένας άνθρωπος που
θα με έλκυε
- 33 Γρηγόρης π[gay ας ούμε ((γέλια)) κι αυτή εδώ η γυναίκα ((δείχνει προς
τη Βασιλική)) είναι μπ'νες ((γέλια))
- 34 Βασιλική δεν θα χα κανένα πρόβλημα (.) δεν θα το βλεπα σαν ταμπού
(.) [πώς το λένε;
- 35 Πάνος [τέλος πάντων (.) αυτό που έλεγε αυτή η έρευνα ήταν ότι
στις γυναίκες αυτό το πράγμα είναι: διαδεδομένο
- 36 Βασιλική =είναι ο κανόνας.
- 37 Πάνος =ότι υπάρχει κι αυτό, όχι ας πούμε ότι όλες οι γυναίκες είναι:
[αμφί
- 38 Δώρα [ρε εγώ πιστεύω ότι έχει να κάνει//
- 39 Βασιλική καλέ και οι άνδρες είναι έτσι απλά δεν το ομολογούν εγώ
πιστεύω
- 40 Δώρα εγώ πιστεύω ότι αυτό [έχει να κάνει//
- 41 Πάνος [θέλεις κρασί;
- 42 Δώρα όχι (.) εγώ πιστεύω πως αυτό έχει να κάνει με τη διείσδυση
- 43 Βασιλική =Δεν έχει να κάνει με τη διείσδυση γιατί πολλές γυναίκες που:

- πάνε μεταξύ τους ε:: πως το λεν (1) ναι (.) θες να πεις επειδή η διείσδυση στους άνδρες είναι: έχει σχέση με άλλο πράγμα το [οποίο//
- 44 Δώρα [φαίνεται πιο ΒΑΡΥ ρε παιδί μου για τους άνδρες.
- 45 Βασιλική =να σου πω όμως κάτι (.) πάρα πολλές γυναίκες όμως χρησιμοποιούν βοηθήματα στη μεταξύ τους σχέση.
- 46 Δώρα =δεν διαφωνώ
- 47 Βασιλική =για διείσδυση έστω και τεχνητή
- 48 Δώρα η κοινωνία αποδέχεται πιο εύκολα [δυο λεσβίες//
- 49 Βασιλική [δεν είναι το θέμα αυτό
- 50 Δώρα =έτσι [πιστεύω
- 51 Βασιλική [το θέμα είναι::
- 52 Δώρα όχι; ((προς όλους))
- 53 Γρηγόρης δύο λεσβίες από τι;
- 54 Δώρα από δυο gay
- 55 Πάνος =ε ναι γιατί είναι ανδροκρατούμενη.
- 56 Δώρα ή:: αποδέχεται πιο [εύκολα
- 57 Γρηγόρης: [ναι
- 58 Δώρα δύο γυναίκες που μπορεί να πηγαίνουν και με άνδρες και με γυναίκες παρά το αντίστροφο >δύο άνδρες που πηγαίνουν και με άνδρες και με γυναίκες<.
- 59 Βασιλική [εγώ έχω πει τη ζωή μου//
- 60 Δώρα [άκου να σου πω] (.) δυο γυναίκες ε: μάλλον μία γυναίκα η οποία πηγαίνει και με άνδρες και με γυναίκες ΔΕΝ είναι λεσβία (.) ενώ ένας άνδρας που πηγαίνει και με άνδρες και με γυναίκες θεωρείται [gay.
- 61 Βασιλική [θεωρείται ομοφυλόφιλος (.) ε:
όχι (.) θεωρείται αμφί
- 62 Δώρα =ε εντάξει
- 63 Βασιλική =δεν τον λες ομοφυλόφιλο
- 64 Δώρα ποιο υπερισχύει στο μυαλό σας; (.) ότι [είναι; ((προς όλους))
- 65 Βασιλική [εγώ είχα μπλέξει μ' έναν τύπο που πήγαινε και με άνδρες (.) ήτανε νέο παιδί τέλος πάντων πήγαινε με μεγαλύτερους για χρήματα (.) και όταν φυσικά το έμαθα φρίκαρα (.) όχι όμως (.) δεν φρίκαρα για την επιλογή του (.) φρίκαρα γιατί έβαζα τον εαυτό μου γιατί δεν κάναμε με προφύλαξη αυτά που κάναμε (.) και ένιωσα πως το λεν εκτεθειμένη (.) ότι μπορεί να μου μετέφερε χίλια πράγματα (2) να ήταν φορείς (.) /φορέας οποιασδήποτε αρρώστιας ξέρω γω (.) ΑΥΤΟ (.) εκεί φρίκαρα
- 66 Δώρα ναι
- 67 Βασιλική κι επειδή έλεγε και πολλά ψέματα και γενικώς δεν ήταν εντάξει στη συμπεριφορά του (.) °εντάξει οκ°
- 68 Δώρα τέλος πάντων
- 69 Γρηγόρης είναι και το αισθητικό δεν φρικάρεις μόνο εκεί
- 70 Βασιλική =ποιο αισθητικό;
- 71 Γρηγόρης ότι σκέφτεσαι ότι πηγαίνει με άνδρες ας πούμε ρε παιδί μου

- 72 Βασιλική =δεν μ' ενοχλεί εμένα αυτό (.) δεν μ' ενοχλούσε αυτό δεν το θεωρούσα σαν κάτι [...] Απλά όταν το έμαθα κιόλας και μετά λέω εντάξει OK (2) γιατί πήγαινε με ΜΕΓΑΛΟΥΣ άνδρες οι οποίοι μεγάλοι άνδρες όταν είναι ομοφυλόφιλοι (.) δηλαδή το κάνουν αυτό χρόνια (.) ενδεχομένως μπορεί να είναι φορείς του AIDS χίλια δυο μπορεί να ναι ρε συ: ντάξει (.) ήμουν τότε 20 χρονών ξαφνικά να βρισκόμουν (.) εκτεθειμένη με τέτοιο τρόπο;
- 73 Δώρα ναι ρε παιδί μου εγώ θεωρώ ότι (.) αυτό εντάξει (.) εσείς (.) αλλά πιστεύω ότι ένας άνδρας πιο εύκολα πηγαίνει με μια γυναίκα που πηγαίνει και με γυναίκες παρά μια γυναίκα μ' έναν άνδρα που πηγαίνει και με άνδρες (.) διαφωνείτε;
- 74 Πάνος συμφωνά:ω ((πονηρό γέλιο))
- 75 Γρηγόρης ντάξει (.) μπορεί

4. Είμαι, κάνω, έχω

4.1 Η ουσία της κατασκευής ή η κατασκευή της ουσίας

Οι έννοιες της ταυτότητας, της σεξουαλικότητας και της επιθυμίας διαπλέκονται καθ' όλη τη διάρκεια της συγκεκριμένης συνομιλίας. Οι Motschenbacher & Stegu (2013: 525) υποστηρίζουν πως η γλώσσα εμπλέκεται με διάφορους τρόπους στην κατασκευή των σεξουαλικών ταυτοτήτων και της επιθυμίας. Χαρακτηρισμοί όπως *ετεροσεξουαλικός, gay, λεσβία, ομοφυλόφιλος* ή *αμφισεξουαλικός* ή εμφυλοποιημένα ουσιαστικά όπως *άνδρας, γυναίκα* γίνονται σημεία αναφοράς στο λόγο και συνδράμουν στην επιτέλεση τόσο του έμφυλου όσο και του σεξουαλικού εαυτού. Όλη η συνομιλία βασίζεται πάνω στο δίπολο *άνδρας/γυναίκα*, και αφορά κυρίως στο πώς διαχειρίζονται οι ίδιοι και οι ίδιες τη σεξουαλικότητά τους για να επιτύχουν τους στόχους τους (βλ., π.χ., 4, 5, 13, 18, 39).

Παρότι η σεξουαλικότητα είναι κάτι που «κάνουμε» και όχι κάτι που «είμαστε» (Cameron & Kulick 2003: 12; Queen 2007: 317), οι ομιλητές και οι ομιλήτριες, καθ' όλη τη διάρκεια της συζήτησης αντιμετωπίζουν το περιεχόμενο των λόγων που παράγουν σχετικά με τις ταυτότητες τόσο μέσα από ένα ουσιοκρατικό πρίσμα, ως κάτι έμφυτο και βιολογικά καθορισμένο, όσο και μέσα από την εμπλοκή της κοινωνίας (βλ. Λαμπροπούλου 2014: 409-417).

Στις συνεισφορές (3-7) η αναφορά της Βασιλικής, στα *συναισθήματα* παραπέμπει εννοιολογικά στη σύνδεση με τη γυναικεία φύση. Μια ουσιοκρατική θεώρηση των γυναικών, που ταυτίζει ιστορικά (στο δυτικό, τουλάχιστον πολιτισμό) τον άνδρα με τον πολιτισμό/λογική και τη γυναίκα με τη φύση/ευαισθησία, χαρακτηριστικά ενός ευρύτερου μοντέλου ετεροφυλοφιλίας που απεικονίζει τους άντρες και τις γυναίκες ως διαφορετικούς «εκ φύσεως», έτσι ώστε η σεξουαλική έλξη μεταξύ τους να αποδίδεται στις προδιαγεγραμμένες διαφορές τους (Weeks 2006 [1987], Polyzou 2010: 120). Ο ουσιοκρατικός και «εκ φύσεως» χαρακτήρας της ετεροφυλοφιλίας ή της ομοφυλοφιλίας ενδεικνύεται από την *ουσία*, όπως αναφέρει και ο Weeks (2006 [1987]: 140). Οι γυναίκες, όπως υποστηρίζει ο Πάνος, *είναι ομοφυλόφιλες*, ενδεχομένως από *γεννησιμιού τους* (7), κάτι που όμως το παραδέχονται και το ομολογούν, ενώ οι άνδρες, παρ' όλο που κι αυτοί βιολογικά λειτουργούν ανάλογα

σύμφωνα με τη Βασιλική (39), αν και το σκέφτονται δεν το παραδέχονται (4, 5, 39). Οι γυναίκες εμφανίζονται μέσα από την ομολογία αυτή πιο θαρραλέες και τολμηρές, αντίθετα με το στερεοτυπικό κοινωνικό τους ρόλο, αυτόν της αδύναμης και υποτελούς γυναίκας. Ως συνέχεια και επιβεβαίωση της δυναμικής αυτής εικόνας έρχεται το coming out της Βασιλικής, το οποίο ξεκινάει με τη φράση [εγώ/εγώ] παραδέχομαι (.) (17) και συνεχίζεται με επιμέρους εξομολογήσεις (22, 27, 30, 32, 34).

Από την άλλη μεριά, η κοινωνία εμφανίζεται να παίζει ένα σημαντικό ρόλο στην κατασκευή τόσο του έμφυλου όσο και του σεξουαλικού εαυτού (Γιαννακόπουλος 2006β: 21). Η έρευνα (14) ως λόγος που, μεταξύ άλλων, εκπορεύεται από τα ΜΜΕ ή την (ιατρική) επιστήμη, αποτελεί σύμφωνα με τον Foucault (2011 [1976]) μία λογοθετική κανονιστική διαδικασία που επιβάλλει εξουσία, η οποία καθυποτάσσει και ταυτόχρονα συγκροτεί το υποκείμενο (Γιαννακόπουλος 2006β: 30). Στη συνομιλία, η έρευνα παίζει κυρίαρχο ρόλο, αφού μεγάλο μέρος της συζήτησης στρέφεται γύρω από αυτή. Τα αποτελέσματά της (14-18) αντιμετωπίζονται σχεδόν αξιωματικά (18) και οι συνομιλητές/τριες τοποθετούνται γύρω από αυτά για να επιβάλλουν ετικέτες, ταυτότητες (20, 25, 28, 31, 37) και να παραπέμψουν σε επιθυμία (16, 17, 39). Η εξουσία, λοιπόν, που επιβάλλεται στα γυναικεία υποκείμενα μέσω της έρευνας διαμεσολαβείται από τον ανδρικό λόγο –ο Πάνος αναφέρεται στην έρευνα σαν να είναι μια έγκυρη και αδιαμφισβήτητη πηγή– και αφορά σε μια ομοφυλόφιλη γυναικεία σεξουαλικότητα, προς την οποία, μολονότι η Βασιλική προβάλλει αρχικά διαφωνία, τοποθετώντας την στα πλαίσια της «ανδρικής φαντασίωσης», στο τέλος την αποδέχεται πανηγυρικά (11, 13, 17). Αλλά ούτε και η Δώρα φαίνεται να διαφωνεί (46, 48). Αυτή η έλλειψη διαφωνίας, ως έμμεση παραδοχή, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι, στη συγκεκριμένη περίπτωση, δεν λειτουργεί ως υποταγή στον ανδρικό λόγο, αλλά ως αντίσταση –όπως την ορίζει ο Foucault⁵– απέναντι στην ίδια την στρατηγική επιβολής ταυτοτήτων. Οι γυναίκες δεν αντιδρούν επιθετικά, παραδέχονται την αμφισεξουαλικότητά τους ως κάτι «φυσικό», εξ ου και δεν απολογούνται γι' αυτήν.

Από την άλλη μεριά, η Δώρα, λέγοντας η κοινωνία αποδέχεται (48), επισημαίνει το ρόλο της κοινωνίας, τοποθετημένης μέσα στα ιστορικά και πολιτισμικά της πλαίσια, ως κριτή για το τι είναι σεξουαλικά αποδεκτό και, κατά συνέπεια, για τον τρόπο που κατασκευάζονται οι σεξουαλικές ταυτότητες. Ο Foucault υποστηρίζει πως η σεξουαλικότητα κατασκευάζεται πολιτισμικά, «λογοθετικά», διά μέσου των εξουσιαστικών λόγων και πρακτικών, ιατρικών, θρησκευτικών, ψυχαναλυτικών κ.λπ. Πριν ο εξουσιαστικός λόγος της ιατρικής και της σεξολογίας κατασκευάσει τη σεξουαλική κατηγορία «ομοφυλόφιλος» στον 19ο αιώνα, οι κοινωνίες δεν προσδιόριζαν με συγκεκριμένους χαρακτηρισμούς τα άτομα, αλλά αναγνώριζαν ορισμένες πρακτικές και συμπεριφορές ως ομοερωτικές. Αναφέρει χαρακτηριστικά στον πρώτο τόμο της *Ιστορίας της σεξουαλικότητας* «η σοδομία ήταν ένας τύπος απαγορευμένης πράξης [...]. Ο ομοφυλόφιλος του 19^{ου} αιώνα γίνεται μια

⁵ Σύμφωνα με τον Foucault, η εξουσία δια των Λόγων αποσκοπεί σε έναν έλεγχο του σεξ. Η εξουσία δεν εκλαμβάνεται ως ένας θεσμός ο οποίος καταπιέζει εκ των άνω μία προϋπάρχουσα φυσική σεξουαλική επιθυμία, αλλά «ως μία βιοεξουσία η οποία παράγει σώματα ως πεδία άσκησης σχέσεων εξουσίας.» Η εξουσία αυτή «καθυποτάσσει και ταυτόχρονα συγκροτεί το υποκείμενο», ενώ παράλληλα εμπεριέχει και τη δυνατότητα αντίστασης απέναντι στην ίδια την εξουσία (Γιαννακόπουλος 2006β: 30-31).

φυσιογνωμία [...]» (Foucault (2011 [1976])). Έτσι, καμία ταυτότητα δεν αποτελεί μια οικουμενική, διαχρονική κατηγορία, ενώ διαμεσολαβείται από συμφραζόμενα, όπως αυτά ορίζονται μέσα σε κάθε κοινωνία ιστορικά και πολιτισμικά (Γιαννακόπουλος 2001: 165). Ο Canakis υποστηρίζει πως η γλώσσα είναι σύστημα κατηγοριοποίησης όπου οι επιμέρους κατηγορίες γίνονται αντικείμενο διαπραγματεύσεως. Οι κατηγοριοποιήσεις των ανδρών και γυναικών σε *gay*, *λεσβία*, *αμφί*, *ομοφυλόφιλος*, όπως έντονα συμβαίνει στη συγκεκριμένη συνομιλία, δείχνει την ανάγκη των ομιλητών/τριών για μια κατηγοριοποίηση «του περιβάλλοντος, – αλλά και του εσωτερικού κόσμου– των άλλων και του εαυτού [...]» (Καντσά 2011: 112), ενώ ταυτόχρονα η διαμεσολάβηση των ταυτοτήτων από τη σεξουαλικότητα και την επιθυμία τις παρουσιάζει ως ρευστές και μεταβαλλόμενες (Canakis, υπό έκδοση).

Το τι είναι αποδεκτό από την κοινωνία διαφοροποιείται κάθε φορά και ταυτόχρονα διαμορφώνει τόσο ταυτότητες όσο και την ιεράρχηση των σεξουαλικών αξιών, όπως ορίζεται από την Rubin (2006 [1984]: 423): ως μία αξιακή κλίμακα όπου η κοινωνία αποδέχεται πιο εύκολα (48) μία σχέση όπου δύο γυναίκες μπορεί να πηγαίνουν και με άνδρες και με γυναίκες παρά δύο άνδρες που πηγαίνουν και με άνδρες και με γυναίκες (58). Η πρώτη σεξουαλική συμπεριφορά θεωρείται πιο «υγιής» –εξ ου και είναι αποδεκτή– ενώ η δεύτερη όχι.

Οι Cameron & Kulick (2005: 122) θεωρούν ότι κάθε σοβαρή μελέτη της σεξουαλικότητας και της ταυτότητας οφείλει να λαμβάνει υπόψη το πώς η κοινωνική, πολιτισμική και πολιτική τάξη πραγμάτων εσωτερικεύεται και αναπαράγεται από τα άτομα. Το πώς συμπεριφέρεται σεξουαλικά ο καθένας ορίζει και την κατηγορία στην οποία ανήκει, ενώ, ταυτόχρονα, ορίζεται από αυτή μέσα από τα κοινωνικοπολιτισμικά δεδομένα της κάθε εποχής. Το τι διαχωρίζει έναν/μία ομοφυλόφιλο/η από έναν/μία αμφί, το τι θεωρείται λεσβία και τι *gay* διαμεσολαβείται από τη σεξουαλικότητα. Η αποδοχή των κατηγοριών αυτών από την κοινωνία εξαρτάται άμεσα από τα κανονιστικά πλαίσια στα οποία λειτουργούν οι ίδιες οι κατηγορίες (βλ. Canakis υπό έκδοση), την ίδια στιγμή που η κοινωνία, όπως και στην περίπτωση της έρευνας, τις πλαισιώνει και τις αντιλαμβάνεται κανονιστικά. Έτσι, η κοινωνική αποδοχή αξιολογείται ως κανονιστικό δεδομένο και ταυτόχρονα ζητούμενο των κατηγοριών και ανάγεται από τους/τις ομιλητές/τριες στον δεύτερο κύριο πυλώνα γύρω από τον οποίο εκτυλίσσεται η συνομιλία.

Από την άλλη μεριά, η διαφωνία (60-63) της Δώρας και της Βασιλικής ως προς το ποιος κατηγοριοποιείται κοινωνικά ως «ομοφυλόφιλος» και ποιος ως «αμφί» στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στην προβολή που κάνει η Βασιλική στο δικό της coming out που έχει προηγηθεί. Ένας άνθρωπος –άνδρας ή γυναίκα– που έχει τόσο ετεροσεξουαλικές όσο και ομοσεξουαλικές σχέσεις δεν είναι *ομοφυλόφιλος*, αλλά *αμφί*. Αν και η Βασιλική έχει αποφύγει να θέσει προηγουμένως τον εαυτό της ευθέως σε μια κατηγορία ατόμων με συγκεκριμένη αμφισεξουαλική συμπεριφορά, φαίνεται να υπερασπίζεται έμμεσα τη συγκεκριμένη σεξουαλικότητα. Έτσι, αρνείται τον χαρακτηρισμό «ομοφυλοφιλία» για μία παρόμοια ανδρική συμπεριφορά και, κατ' επέκταση, για τη δική της. Πρόκειται για έναν χαρακτηρισμό που φέρει μεγαλύτερη βαρύτητα από το *αμφί* και κατατάσσεται σε δυσμενέστερη θέση στην ιεραρχία των σεξουαλικών συμπεριφορών στην ελληνική κοινωνία (Γιαννακόπουλος 2006α), όπως άλλωστε και αλλού (Rubin 2006 [1984]: 423-425). Ενώ η Βασιλική φαίνεται να έχει άλλη άποψη από τη Δώρα για το τι επιτάσσει η κοινωνία, η Δώρα

επιμένει στην άποψή της και, στην προσπάθειά της να την ενισχύσει, σπάει τον δεσμό αλληλεγγύης με τη Βασιλική και απευθύνεται για υποστήριξη στους άνδρες της παρέας (64), οι οποίοι, ωστόσο, δεν ανταποκρίνονται στο κάλεσμά της, εφόσον η συζήτηση αφορά τη δεδομένη στιγμή και στην ανδρική ομοφυλοφιλία, θέμα που φαίνεται πως θέλουν να αποφύγουν συστηματικά. Οι χαρακτηρισμοί που χρησιμοποιούνται και από τις δύο γυναίκες (Δώρα: gay/ Βασιλική: ομοφυλόφιλος) δεν είναι τυχαίοι.

Οι Cameron & Kulick (2003: 26) αναφέρουν πως ο όρος «ομοφυλόφιλος» είναι αρνητικά φορτισμένος σε σχέση με τον όρο gay, ο οποίος εμπεριέχει και την πολιτική πράξη αντίστασης προς τις ταυτότητες. Παρότι και στα ελληνικά δεδομένα οι όροι αυτοί δεν είναι πάντα ξεκάθαροι ως προς τη χρήση τους, η Βασιλική πράγματι φαίνεται να προσδίδει στον όρο «ομοφυλόφιλος» μια αρνητική χροιά (72). Η επιλογή του ενός ή του άλλου όρου μπορεί να σημαίνει και τη διαφορά στον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε την ομοφυλοφιλία, ως αρρώστια στη μία περίπτωση (*ομοφυλόφιλος*) και ως θετική κατηγορία στη δεύτερη (*gay*) (ό.π.: 26).⁶ Συμπεραίνουμε, λοιπόν, πως η κατηγοριοποίηση των σεξουαλικότητων και των ταυτοτήτων δεν είναι πάντα το ίδιο ξεκάθαρη για όλους, αλλά μπορεί να διαμεσολαβείται τόσο από προσωπικά βιώματα όσο και από προσωπικές απόψεις και στάσεις, ενώ η επιλογή σχετικών όρων στο λόγο διέπεται αναγκαστικά και από προσωπικές ιδεολογίες και στόχους.

4.2 (Ετερο- και ομο-)κανονική σεξουαλικότητα

Σε μελέτη που έχει διεξάγει η Kitzinger (2006 [2005]) για το πώς οι κυρίαρχες ομάδες της ετεροσεξουαλικότητας κατασκευάζουν τον κοινωνικό τους κόσμο, παρατηρεί ότι ο λόγος των ετεροσεξουαλικών ατόμων αναπαράγει έναν κανονιστικό και δεδομένα ετεροσεξουαλικό κόσμο (ό.π.: 169). Η ετεροκανονικότητα είναι κεντρικός άξονας γύρω από τον οποίο τα ετεροσεξουαλικά υποκείμενα δομούν –και μιλούν «φυσικά»– για τη δική τους σεξουαλικότητα, αλλά και αυτή των άλλων, σαν να είναι δεδομένη και αδιαπραγμάτευτα ετεροσεξουαλική. Έχει ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε πως στην αρχή της συνομιλίας, οι τέσσερις συνομιλητές/τριες θεωρούνται εκ προοιμίου ετεροσεξουαλικοί, δεδομένης της κοινωνικής τους κατάστασης (γάμος, μακροχρόνια συγκατοίκηση, τέκνα). Όπως επισημαίνει η Rubin, ως ιδανική,

η ετεροκανονική σεξουαλικότητα συνδέεται κυρίως με τη μεσοαστική πυρηνική οικογένεια, με σταθερές μονογαμικές και αναπαραγωγικές σεξουαλικές σχέσεις μεταξύ δύο ενηλίκων. Η σεξουαλικότητα υπακούει σε ένα ιεραρχικό σύστημα αξιών όπου στην κορυφή μιας νοητής πυραμίδας βρίσκεται η ετεροφυλόφιλη, συζυγική, μονογαμική, αναπαραγωγική και μη εμπορευματοποιημένη σεξουαλικότητα, ενώ ακολουθούν σεξουαλικότητες ανάλογα με το βαθμό παραβατικότητάς τους, όπως αυτός ορίζεται από τα κοινωνικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα σε κάθε περίπτωση. (2006 [1984]: 423-5)

Με το που εισάγεται το θέμα της ομοφυλοφιλίας στη συζήτηση, και ενώ ο Πάνος εξαιρεί αμέσως τον εαυτό του από μία πιθανή διατάραξη της ετεροσεξουαλικότητάς του (2), το σκηνικό αλλάζει και τα θεμέλια της δεδομένης ετεροσεξουαλικότητας των ομιλητών/τριών αρχίζουν να κλονίζονται (3). Μέσα στο

⁶ Βλ. επίσης Καντσά (2010, 2011) και Κεφαλά (2011) για τη σιωπή που περιβάλλει τον λεσβιασμό στην Ελλάδα.

ευρύτερο πλαίσιο της ετεροκανονικότητας «το να έλκεσαι σεξουαλικά από γυναίκες και όχι άντρες είναι αναπόσπαστο κομμάτι του πολιτισμικού ορισμού του 'σωστού αρσενικού' και, κατά παρόμοιο τρόπο, το να επιθυμείς να σε επιθυμούν άντρες είναι κομμάτι του ορισμού του 'σωστού θηλυκού'» (Archakis & Lampropoulou 2010: 69). Τόσο το τι λέει κανείς όσο και το πώς το λέει συνεισφέρει στη μελέτη της αφηγηματικής κατασκευής του εαυτού και της κοινωνικής και πολιτισμικής του ταυτότητας. Η επιτέλεση επομένως του τέλειου αρσενικού ή θηλυκού (Cameron & Kulick 2003: 150) υποδηλώνει και την αρσενική και θηλυκή (ετερο)σεξουαλικότητα, η οποία όταν θεωρείται δεδομένη αφαιρεί και κάθε πιθανότητα επιλογής (Coates 2013: 549). Έτσι, ξεκινάει ένα «παιχνίδι» λελογισμένης, στοχοθετικής ενδεικτικότητας για τη «βέλτιστη» επιτέλεση της σεξουαλικότητάς του.

Η Butler (2006 [1991]: 228-232) υποστηρίζει πως τα υποκείμενα συγκροτούν τη σεξουαλικότητά τους μέσω της επαναλαμβανόμενης παράστασης του «εγώ», ενώ είναι ακριβώς αυτή η επανάληψη της παράστασης που εγκαθιδρύει επίσης την αστάθειά της μέσα από ρωγμές. Η επιτέλεση του ομοφυλόφιλου ή ετεροφυλόφιλου εαυτού συντελείται μέσα από ένα είδος μιμητικής, η οποία είναι καταδικασμένη να αποτυγχάνει λόγω των αναπόφευκτων ρωγμών. Ενώ για τον Πάνο και τον Γρηγόρη είναι ξεκάθαρο πως στόχος τους καθ' όλη τη διάρκεια της συζήτησης είναι η υπεράσπιση, μέσω της επιτέλεσης, του ανδρισμού τους και της ετεροσεξουαλικότητάς τους, οι γυναίκες της παρέας παρουσιάζονται δεκτικότερες στη σεξουαλική ρευστότητα. Γι αυτές, και κυρίως για τη Βασιλική, που κατέχει και τον λόγο περισσότερο, ο αυτοπροσδιορισμός τους ως ετεροσεξουαλικές είναι ανεξάρτητος από μία πιθανή ομοσεξουαλική εμπειρία. Οι Archakis & Lampropoulou υποστηρίζουν ότι με το να μιλά κανείς για άλλους και τοποθετώντας τους στον αφηγηματικό χωροχρόνο, αλλά και με το να μιλά κανείς σε άλλους στο εδώ και τώρα, ο αφηγητής κατασκευάζει την «αίσθηση που έχει για το άτομό του ως *εαυτό*» (2010: 72). Ξεφεύγει δηλαδή από το επίπεδο της αφήγησης και στοιχειοθετεί απάντηση στο «Ποιος είμαι εγώ;» Από τα λεγόμενα τόσο της Βασιλικής όσο και της Δώρας γίνεται ξεκάθαρο ότι η κατασκευή της σεξουαλικότητας μέσα από τη γλώσσα συνδέεται πρωτίστως μ' αυτήν την *αίσθηση εαυτού* και όχι με το ταυτοτικό *ανήκειν*.

Συνεπώς, η ομόφυλη σεξουαλική επιθυμία δεν οδηγεί στη συγκρότηση μιας ρητά προσδιορισμένης ταυτότητας, ενός συνειδητού σεξουαλικού εγώ, αλλά ενός ενσώματου, σεξουαλικά μη συνειδητού, ρευστού εαυτού (Γιαννακόπουλος 2006α: 59-60). Άλλωστε, όπως αναφέρει και ο Weeks, δεν επιθυμούν όλοι οι άνθρωποι με ομοφυλόφιλες ή αμφιφυλόφιλες τάσεις να ταυτιστούν με την αντίστοιχη ταυτότητα, ούτε και είναι αυτή η (απο)ταύτιση σταθερή στο χρόνο (2006 [1987]: 156). Έτσι, ενώ η ετεροσεξουαλική επιτέλεση για τους άνδρες της παρέας γίνεται μέσα από μια προάσπιση του ηγεμονικού ανδρισμού, όπως φαίνεται στην ανάλυση, για τις γυναίκες της παρέας, η υπεράσπιση της ταύτισης της θηλυκότητας με την ετεροσεξουαλικότητα δεν αποτελεί εμφανή στόχο.

Παρότι η Δώρα δεν παίρνει δυναμικά θέση στο θέμα της αμφιφυλοφιλίας των γυναικών, η σιωπή της μπορεί να εκληφθεί ότι την υπονοεί αποφαστικά. Για τη Βασιλική, όμως, η επιτέλεση της σεξουαλικότητάς της φαίνεται να έχει βαρύνουσα σημασία. Για τον Kulick (2000: 270), η σεξουαλικότητα συγκροτείται από τη φαντασία, την επιθυμία, την καταπίεση, την ευχαρίστηση, το φόβο [...]. Η επιθυμία, ως κάτι που *έχουμε* και όχι που *είμαστε*, είναι άμεσα συνδεδεμένη με την απόλαυση και τον ερωτισμό (Butler 2006 [1991]: 225). Η Βασιλική, κάνοντας ένα

coming out προς μια αμφιφυλόφιλη σεξουαλικότητα (3, 17, 34) ουσιαστικά δηλώνει ότι έχει μια σεξουαλική επιθυμία που αφορά στο ίδιο φύλο. Από τη μια πλευρά, λέγοντας *δεν έχω πάει με γυναίκα (1) δεν μου χει τύχει (.)* (27), υπερασπίζεται την ετεροσεξουαλική της ταυτότητα, ενώ με το *δεν θα χα κανένα πρόβλημα (.) δεν θα το βλεπα σαν ταμπού (.) [πώς το λένε];* (34) ανοίγει την πιθανότητα προς μία ομοερωτική εμπειρία.

Ωστόσο, παρότι αυτή η κίνηση θα μπορούσε να θεωρηθεί ριζοσπαστική γιατί συγκρούεται άμεσα με το ετεροκανονικό μοντέλο του γάμου, παρατηρούμε πως, ακόμα και μέσα από την παραβίασή της, η κανονικότητα συνεχίζει να είναι ο στόχος, και κατ' επέκταση η συντήρηση ενός συντηρητικού προτύπου, εφόσον, όπως αναφέρει και ο Κανάκης, «οι κανονικότητες είναι πάντα συντηρητικές» (2012: 149), ενώ η κατηγοριοποίηση συντηρεί και τρέφει τις κανονικότητες, ούσα «αναπόδραστη» (Canakis 2015: 64, υπό έκδοση). Η Βασιλική εντάσσει την ομοερωτική πλευρά της σεξουαλικότητάς της σε μια ομοκανονικότητα (1, 3), την οποία και προϋποθέτει –όχι μόνο κοινωνικά/νοητικά αλλά και πολύ στενά γλωσσικά μέσω των εκφορών της. Η ομοκανονικότητα δηλώνει πρακτικές που κατασκευάζουν συγκεκριμένες πλευρές της ομοσεξουαλικότητας ως κανόνα (Motchenbacher & Stegu 2013: 525). Η Βασιλική ακόμα και την ομοερωτική της σχέση την φαντασιώνεται μέσα από ένα ζευγάρι, όπου τα *συναισθήματα* είναι αυτά που καθορίζουν την ίδια τη σχέση και όχι η σεξουαλικότητα και το σεξ σαν πράξη. Μεταφέρει θα λέγαμε την ομοερωτική της επιθυμία πάνω στο ετεροκανονικό μοντέλο του μονογαμικού ζευγαριού που συνδέεται πρωτίστως συναισθηματικά. Η ανάγκη της να είναι μέσα στον κανόνα φαίνεται και πιο κάτω (35-37).

Ενώ ο Πάνος προσπαθεί να μετριάσει τις γενικεύσεις που είχε κάνει νωρίτερα (6) και υποχωρεί ως ένα βαθμό (35), η Βασιλική επιμένει να εντάσσει τον εαυτό της εντός των ορίων του κανόνα που θέλει όλες τις γυναίκες ομοφυλόφιλες «εκ φύσεως» (36). Έτσι, με τον τρόπο αυτό προασπίζεται και την δική της κανονικότητα, απαλλάσσοντας τον εαυτό της από οποιοδήποτε είδος «ανωμαλίας» και διαφυλάσσοντας, έτσι, τη θέση της όσο γίνεται κοντύτερα στην κορφή της σεξουαλικής πυραμίδας (Rubin 2006 [1984]: 423).

Ένα τελευταίο στοιχείο στη συνομιλία που ενδεικνύει τον τρόπο που κατασκευάζεται η αίσθηση *εαυτού* σε σχέση με τη σεξουαλικότητα αφορά τη διείσδυση, ως κομβικό στοιχείο μιας σεξουαλικής πράξης, τόσο ετεροφυλόφιλης όσο και ομοφυλόφιλης, εφόσον σε πολλές περιπτώσεις η έλλειψη διείσδυσης ακυρώνει την ίδια την πράξη ως σεξουαλική (Γιαννακόπουλος 2001, Cameron & Kulick 2003). Η Βασιλική θεωρεί αληθινή μια σεξουαλική πράξη που ενέχει διείσδυση (δηλ. κατά κανόνα είναι ετεροσεξουαλική, όταν αφορά γυναίκες), ενώ η τεχνητή διείσδυση σε ομοερωτικά πλαίσια δεν αποτελεί κριτήριο μιας «αληθινής» σεξουαλικής πράξης (47). Κατά συνέπεια, η αμφισεξουαλικότητά της, ακόμα και αν εκφραστεί ερωτικά σε πραγματικό χρόνο, δεν σημαίνει κάτι «αληθινό», αλλά αποτελεί μια «τεχνητή» πτυχή της αυθεντικής ετεροσεξουαλικότητάς της. Παρατηρούμε, λοιπόν, πως η σεξουαλικότητα είναι και κοινωνικό και ψυχολογικό φαινόμενο που πολλές φορές ξεφεύγει από ή και αντικρούει τις σεξουαλικές ταυτότητες που οι άνθρωποι υιοθετούν ή απορρίπτουν συνειδητά (Cameron & Kulick 2005: 113).

Από την άλλη, η διείσδυση στους άνδρες ως σεξουαλική πρακτική στο ομοερωτικό πλαίσιο έχει ειδικό βάρος, εφόσον διαχωρίζει τον ενεργητικό από τον

παθητικό ομοφυλόφιλο και άρα τον «άνδρα» από τον «πούστη» (Γιαννακόπουλος 2001), με όλες τις κοινωνικές προεκτάσεις και πολιτισμικές εννοιολογήσεις που μπορεί να προκληθούν από έναν τέτοιο κανονιστικό διαχωρισμό, και μάλιστα όχι μόνο στο ελληνικό πλαίσιο (Lancaster 2006 [1991]; Ρολζου 2010). Η οργάνωση του σεξουαλικού αφηγήματος γύρω από τη διείσδυση και τη φαλλική ρήση βρίσκεται στη βάση της ετερο- αλλά και της ομο-κανονικότητας και προωθεί τη διάκριση κατά των «παθητικών» ομοφυλόφιλων ανδρών, φυσικοποιώντας την υποταγή των γυναικών με τις οποίες εξισώνονται αυτοί οι άνδρες (Κανάκης 2011: 319· βλ. και Γιαννακόπουλος 2001, Cameron & Kulick 2003: 23, Μακρή-Τσιλιτάκου 2014: 60).

Παρατηρούμε, λοιπόν, πως τόσο η *ετεροκανονικότητα* όσο και η *ομοκανονικότητα* (ως προς το φαντασιακό, τουλάχιστον) αποτελούν βασικό στόχο για τους/τις ομιλητές/τριες, ενώ με κάθε ευκαιρία αποδεικνύουν την ευθυγράμμισή τους με αυτήν την *κανονικότητα* που, εκτός από στόχο, ανάγεται και στην απόλυτη δικλείδα ασφαλείας για την ταυτότητα και για τη σεξουαλικότητά τους.

5. Ο Λόγος της σιωπής και ο ηγεμονικός ανδρισμός

Η σιωπή είναι χρυσός, κατά τη λαϊκή ρήση, και στην περίπτωση της συγκεκριμένης συνομιλίας βρίσκει αντίκρισμα στο πρόσωπο των δύο ανδρών, του Πάνου και του Γρηγόρη. Σύμφωνα με τους Maltz & Borker (1982: 418), ο λόγος των ανδρών και των γυναικών διέπεται από συγκεκριμένα χαρακτηριστικά τα οποία είναι συχνά απόρροια της περιστασης της επικοινωνίας, του ευρύτερου κοινωνικού, θεσμικού και πολιτισμικού πλαισίου και της σχέσης ανάμεσα στα συνομιλούντα άτομα. Παρότι στη συνομιλία που προηγείται του αποσπάσματος που παραθέτω οι δύο άνδρες εμφανίζονται λαλίστατοι και δεν διστάζουν να εκφέρουν την άποψή τους για ζητήματα πολιτικά ή κοινωνικά, όταν το θεματικό πλαίσιο αλλάζει, διαμορφώνεται αναλόγως και η επικοινωνιακή στάση τους. Για την Athanasiou (2010: 219) «τα όσα κανείς αρνείται να πει ή να ονοματίσει,[...] δεν διαχωρίζεται κατ' απόλυτο τρόπο από αυτά που λέγονται». Οι γλωσσικές αυτές απουσίες πρέπει, μάλλον, να εξετάζονται σαν ένα στοιχείο που λειτουργεί συμπληρωματικά με όσα εκφράζονται ρητά και πάντα σε άμεση σχέση με αυτά. Επιπλέον, η Tannen υποστηρίζει πως «σε κάποιες περιπτώσεις η σιωπή ή ο ελάχιστος λόγος είναι ένδειξη υποταγής, ενώ σε κάποιες άλλες είναι ένας τρόπος έμμεσης επιβολής της κυρίαρχης άποψης» (1996: 36-37). Τα παραπάνω απηχούν την πραγματολογική συστηματοποίηση του υπόρρητου σε σχέση με το ρητό, συχνά με όρους σχετικής προβλεψιμότητας, μέσα από τα υπονοήματα και την προϋπόθεση (Κανάκης 2007β, 2014) σε μία προσπάθεια δήλωσης, μεταξύ άλλων, της σχετικής απόστασης (Yule 2006).

Στη συγκεκριμένη περίπτωση, θεωρώ πως ο Πάνος και ο Γρηγόρης υιοθετούν την πρακτική της σιωπής ή της ελάχιστης συμμετοχής ως βασική επικοινωνιακή στρατηγική περιχαράκωσης και περιφρούρησης της ανδρικής τους ταυτότητας –η οποία δεν είναι σκόπιμο να ξεχωριστά από την ετεροφυλοφιλία τους. Μέσα από μια «άτακτη υποχώρηση», οι δύο άνδρες αποστασιοποιούνται από τη συζήτηση για τις ταυτότητες και τη γυναικεία και ανδρική σεξουαλικότητα (42-52, 58-68), και στην ουσία εμφανίζονται να υπερασπίζονται με αυτόν τον τρόπο τον ανδρισμό τους που αισθάνονται ότι απειλείται, επικοινωνώντας το μήνυμα πως το θέμα δεν τους αφορά άμεσα. Η σιωπή, λοιπόν, δέον είναι να συνυπολογίζεται στο λόγο που δομεί τον έμφυλο εαυτό. Το κανονιστικό πρότυπο του άνδρα του «πολλά

βαρύ» που λέει «λίγα και σταράτα», συμμετέχει στη συζήτηση ελάχιστα και σκέφτεται πολύ, σε αντίθεση με το στερεότυπο της «φλύαρης γυναίκας», κατασκευάζει μία ασφαλή (και «αξιοπρεπή») αρρενωπότητα με σαφείς ετεροφυλοφιλικές αποχρώσεις. Άλλωστε, η εικόνα του σιωπηλού πατέρα αποτελεί συχνά το μοντέλο για τον εραστή ή το σύζυγο (Tannen 1986: 440), παρότι, όπως υποστηρίζουν οι Archakis & Lampropoulou (2015: 86), ο ηγεμονικός ανδρισμός δεν αποτελεί σταθερό στοιχείο στον χρόνο και στον πολιτισμό, αλλά διεπιδρά με παράγοντες όπως η ηλικία, η τάξη και η φυλή.

Ο Kiesling θεωρεί πως η γλώσσα χρησιμοποιείται από τους άνδρες προκειμένου ν' αναπαράγει την ηγεμονική ετεροσεξουαλικότητα, η οποία εμπίπτει στο πλαίσιο του ηγεμονικού ανδρισμού (2006 [2002]: 129-130). Κατά τον ίδιο τρόπο, όμως, μάλλον λειτουργεί και η απουσία της, όπως προκύπτει από τα δεδομένα μου, ενδεικνύοντας την κατασκευή του έμφυλου εαυτού. Από την άλλη, όμως, εάν εξετάσουμε τα δεδομένα του αποσπάσματος από διαφορετική οπτική, δημιουργείται ένα «παράδοξο»: οι άνδρες, αποχωρώντας στην ουσία από μεγάλο – και κρίσιμο– μέρος της συζήτησης (42-52, 58-68) με στόχο την υπεράσπιση του ανδρισμού τους, εμφανίζονται πιο αδύναμοι και παθητικοί συνομιλιακά από τις γυναίκες. Η υιοθέτηση μιας στερεοτυπικά «γυναικείας» συνομιλιακής συμπεριφοράς, (αλληλεγγύη, έλλειψη διακοπών, ευγένεια, παθητικότητα, διστακτικότητα κλπ.), όπως έχει οριστεί από τη Lakoff (1975: 11), τους τοποθετεί εγγύτερα σε μια θηλυκή/θηλυπρεπή αναπαράσταση, φέρνοντάς τους ακόμη πιο κοντά σε αυτό που προσπαθούν να αποφύγουν: την υποψία ομοφυλόφιλης ταυτότητας. Συνεπώς, τα υποκείμενα ενδέχεται να υιοθετήσουν συμβολικά φορτισμένες, έμφυλες συνομιλιακές συμπεριφορές που δεν αντιστοιχούν στον επιδιωκόμενο αυτοπροσδιορισμό τους.

Σύμφωνα με τη Butler (2009 [1990]), η ταυτότητα επιτελείται μέσα από επαναλαμβανόμενες πρακτικές. Η κανονικότητα που δημιουργεί αυτή η επανάληψη βασίζεται, στην περίπτωση των δύο ανδρών, στη μίμηση ηγεμονικών, ετεροκανονικών αρρενωποτήτων οι οποίες απαγορεύουν τις αποκλίσεις και τιμωρούν κάθε παράβαση. Είναι γνωστό πως ο ηγεμονικός ανδρισμός είναι στενά συνδεδεμένος με την ετεροσεξουαλικότητα και την επαναλαμβανόμενη επιτέλεσή της (Coates 2013: 543). Οι Cameron & Kulick αναφέρουν ως ομοσεξουαλικό πανικό ό,τι θα μπορούσε να διαταράξει αυτόν τον ανδρισμό και να δημιουργήσει υποψία ομοφυλοφιλίας (2003: 38). Κατ' επέκταση, ως «αληθινοί» άνδρες νοούνται όσοι επιθυμούν αποκλειστικά γυναίκες (ό.π.: 6). Δεν είναι τυχαίο ότι ο Πάνος, αλλά και ο Γρηγόρης, στη μόνη φορά που εκφέρουν πραγματικά προσωπική άποψη (74, 75), στην ουσία επικυρώνουν και ενισχύουν τον ανδρισμό τους. Στην ερώτηση της Δώρας αν θα «πήγαιναν» με μια γυναίκα που «πηγαίνει» και με γυναίκες, η απάντηση του μεν Πάνου είναι σαφώς θετική, ενώ του Γρηγόρη συγκαταβατικά καταφατική. Ο Γιαννακόπουλος αναφέρει ότι οι άνδρες θεωρούνται από τη «φύση τους» φορείς της σεξουαλικής επιθυμίας ενώ οι γυναίκες αντικείμενά της (στο Αμπατζή 2011: 84). Σύμφωνα με τους Cameron & Kulick, το να αρνηθεί ένας άνδρας τη σεξουαλική πρόταση μιας γυναίκας υποβαθμίζει αυτόματα τον ανδρισμό του (όπως, άλλωστε, και το σεξουαλικό βλέμμα ενός άλλου άνδρα). Πόσο μάλλον που, στη συγκεκριμένη περίπτωση, μια γυναίκα με αμφισεξουαλική συμπεριφορά, αν θα ερχόταν σε σεξουαλική επαφή μαζί τους θα υπερτόνιζε τον ανδρισμό τους. Αν ο άνδρας κρίνεται με βάση την ικανοποίηση μιας ετεροσεξουαλικής γυναίκας (2003:

16), τότε θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο άνδρας που μπορεί να ικανοποιήσει μια αμφισεξουαλική γυναίκα αποτελεί το «απόλυτο» αρσενικό (ό.π.: 16), κατά τον ίδιο τρόπο που ένας άνδρας που είναι ικανός να ικανοποιήσει μια πόρνη θεωρείται «αληθινός άνδρας» (ό.π.: 130). Σε απόσπασμα διαλόγου που έχω παραθέσει σε προηγούμενη ενότητα, ο Πάνος, απαντώντας στα λεγόμενα της Δώρας ότι η κοινωνία αποδέχεται πιο εύκολα [δύο λεσβίες] // (48) από δύο gay (54), αιτιολογεί το γεγονός λέγοντας =ε ναι γιατί είναι ανδροκρατούμενη (55) σε μία συνεισφορά που «κλειδώνει» με την προηγούμενη (54). Όπως ο κανονιστικός ηγεμονικός ανδρισμός θεωρείται «φυσικός» (Δαλεζίου 2011: 250), έτσι και κατά τη φυσικοποίηση μιας ανδροκρατούμενης κοινωνίας που δεν αποδέχεται την ανδρική ομοφυλοφιλία άλλα ανέχεται, θα λέγαμε, τη γυναικεία, ο «πραγματικός» άνδρας είναι ετεροσεξουαλικός και εμφανίζεται ως ο μόνος κοινωνικά και σεξουαλικά «αρτιμελής» και ικανός να ανταπεξέλθει επάξια στον κοινωνικό του ρόλο.

Η bell hooks αναφέρει πως σε μια πατριαρχική κουλτούρα οι άνδρες δεν επιτρέπεται απλώς να είναι αυτό που είναι, αλλά η αξία τους καθορίζεται μόνο μέσα από μια συνεχή απόδειξη του τι κάνουν (2003: 5). Τα αγόρια γαλουχούνται από μικρή ηλικία σε μία συμπεριφορά τόσο κοινωνική (τα αγόρια δεν κλαίνε, είναι σκληρά, ζωηρά κλπ.) όσο και γλωσσική (Lakoff 1975: 10), που χρησιμοποιείται ως εργαλείο συνεχούς επιβεβαίωσης της αρρενωπότητά τους –και η αρρενωπότητα σε μια πατριαρχική κοινωνία είναι συνυφασμένη με την ετεροφυλοφιλία (Cameron & Kulick 2003: 44-47). Κάθε παραβίαση αυτών των κανόνων οδηγεί σε καταστρατήγηση της αρσενικότητάς τους και αυτόματα σε υποψία ομοφυλοφιλίας (ό.π.: 38).

Η κατασκευή του έμφυλου λόγου επηρεασμένη από ηγεμονικές επιταγές (Δαλεζίου 2011: 250) φαίνεται επίσης στον τρόπο που εισάγονται τα θέματα στη συνομιλία. Οι γυναίκες προτιμούν τον εμπειρικό/προσωπικό λόγο (Holmes: 1993) – είχα μπλέξει μ' έναν τύπο που πήγαινε και με άνδρες (65)– άμεσα συνδεδεμένο με το ιδιωτικό, ενώ οι άνδρες χρησιμοποιούν κοινωνικές/αντικειμενικές αναφορές – κάνανε μια έρευνα (16)– ένα λόγο συνυφασμένος με τη δημόσια σφαίρα. Ο αντικειμενικός λόγος απέναντι στον προσωπικό χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερη βαρύτητα και άρα μεγαλύτερη επιχειρηματολογική ισχύ. Η αμηχανία των ανδρών όταν η κουβέντα τείνει να γίνει πιο προσωπική είναι έκδηλη και εμφανίζεται είτε με την πρακτική αλλαγής θέματος, όταν γίνεται αναφορά στο ανδρικό φύλο και έμμεσα καλούνται να πάρουν θέση (39-41), είτε μέσω πρακτικών πειράγματος και γέλιου (20-21), που εκτός από αμηχανία υποδηλώνει και τη μεταξύ τους αλληλεγγύη στο έργο της προάσπισης του ηγεμονικού ανδρισμού (Δαλεζίου 2011: 251).

Εγείρονται, λοιπόν, δυο ζητήματα. Πρώτον, κατά πόσο μπορούμε πραγματικά να θεωρήσουμε ότι ο ανδρικός ηγεμονικός λόγος μπορεί να είναι ο κυρίαρχος, όταν και αυτός προσδιορίζεται ασφυχτικά από βαθιές πατριαρχικές δομές που τον επηρεάζουν και τον περιορίζουν εκφραστικά; Ο Λόγος, έτσι όπως τον προσδιορίζει ο Foucault, ως φορέα εξουσίας και κυρίαρχης αναπαράστασης μέσω της γλώσσας, λειτουργεί κανονιστικά μόνο απέναντι στις γυναίκες, ή μήπως και απέναντι στους άνδρες; Δεύτερον, όπως είδαμε στη συγκεκριμένη συνομιλία, οι γυναίκες φαίνεται να υπερέχουν στην παραγωγή λόγου. Όμως, σε ποιο βαθμό μπορούμε να πούμε ότι κατέχουν την εξουσία και υπερτερούν συνομιλιακά, εφόσον αυτή τους «παραχωρείται» από τους άνδρες σε ένα θέμα που δεν θεωρείται αμιγώς

«ανδρικό»; Ποιος θέτει, τελικά, τους όρους της συνομιλίας και την διευθύνει; Οι γυναίκες μέσω της υπεροχής τους στο λόγο ή οι άνδρες μέσω της «αποχώρησής» τους από τη συνομιλία;

6. Coming out; Ας γελάσω!

Η Butler (2009 [1990]) υποστηρίζει πως η ταυτότητα επιτελείται μέσα από επαναλαμβανόμενες πρακτικές οι οποίες δημιουργούν μία κανονικότητα. Σύμφωνα με την ίδια, οι κατηγορίες ταυτότητας έχουν την τάση να είναι όργανα κανονιστικών κατεστημένων, λειτουργώντας είτε ως ομαλοποιητικές κατηγορίες καταπιεστικών δομών είτε ως πόλοι επιστράτευσης σε μια απελευθερωτική αμφισβήτηση αυτής ακριβώς της καταπίεσης. Ο Λόγος, υποστηρίζει ο Foucault, μπορεί να είναι ταυτόχρονα όργανο και αποτέλεσμα εξουσίας, αλλά και εμπόδιο, αντιστήριγμα, σημείο αντίστασης και αφετηρία για μια αντίπαλη στρατηγική (στο Butler 2006 [1991]: 220). Ρήγμα σ' αυτήν την κανονικότητα και κανονιστικότητα των ταυτοτήτων αποτελεί η πρακτική του coming out.

Το coming out ορίζεται ως «η γλωσσική πράξη της εθελοντικής δημόσιας αποκάλυψης ή εξομολόγησης της μη ευθυγραμμισμένης σεξουαλικότητας σε ετεροκανονικά συμφραζόμενα» (Κεφαλά 2011: 271). Η Βασιλική λέγοντας [*εγώ/εγώ παραδέχομαι* (.)] *ότι όταν βλέπω* (.)] *γυμνές φωτογραφίες γυναικών ερεθίζομαι περισσότερο απ' ότι θα έβλεπα την* (.)] *γυμνή εικόνα ενός άνδρα*. (17), πρακτικά κάνει ένα είδος coming out, αποκαλύπτοντας μια πτυχή της ταυτότητάς της την οποία και υπερασπίζεται καθ' όλη τη διάρκεια της συζήτησης (27-34), όπου, καταλήγει λέγοντας *δεν θα χα κανένα πρόβλημα* (.)] *δεν θα το βλεπα σαν ταμπού* (.)] [*πώς το λένε*]; (34). Εδώ, η επιθυμία, και όχι η αφήγηση εμπειρίας, προσδιορίζει τη ρήξη με την ετεροκανονικότητα και υπονοεί μια αμφισεξουαλικότητα που βρίσκεται εκτός του πλαισίου της κοινωνικής σύμβασης του γάμου. Ο γάμος αποτελεί τη διακήρυξη μιας αυτονόητης ετεροσεξουαλικότητας, διαμορφωμένης μέσα σε σφιχτά ετεροκανονιστικά όρια, όπου κυρίαρχο μοντέλο οικογένειας είναι αυτό που βασίζεται στην έγγαμη, ετερόφυλη και αναπαραγωγική σχέση και που τα μέλη της συνδέουν δεσμοί αίματος (Κεφαλά 2011: 284). Συνεπώς, μια διακήρυξη σαν της Βασιλικής θα μπορούσε να θεωρηθεί διπλά ριζοσπαστική, εφόσον γίνεται στα πλαίσια μιας μεικτής ετεροφυλόφιλης παρέας –και μάλιστα παρουσία του συζύγου της.

Η γλωσσική ανάληψη της σεξουαλικής ταυτότητας δεν γίνεται πουθενά με ευθύ τρόπο, αλλά πλαγίως –*δεν θα χα κανένα πρόβλημα* (.)] *δεν θα το βλεπα σαν ταμπού* (.)] [*πώς το λένε*]; (34)– χρησιμοποιώντας υποθετικό λόγο τρίτου είδους, για να δηλώσει το μη πραγματικό. Οι πράξεις μπορούν να επιτελούνται όχι μόνο άμεσα αλλά και έμμεσα, καθώς η χρήση επιτελεστικών ρημάτων δεν είναι απαραίτητη για να είναι μια γλωσσική πράξη επιτελεστική (Κανάκης 2007β: 110). Αυτό δεν μειώνει μεν την ισχύ της διακήρυξης, ωστόσο δείχνει με σαφήνεια τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα προσπαθούν να αποδώσουν έναν συμπαγή σεξουαλικό εαυτό, ανεξάρτητα αν είναι σίγουρα για τη σεξουαλική τους ταυτότητα (Κεφαλά 2011: 278).

Μια τέτοια διαπίστωση μας οδηγεί στην αμφισβήτηση των ταυτοτήτων ως στατικών και παγιωμένων χαρακτηριστικών των ατόμων (Αρχάκης & Λαμπροπούλου 2011: 186), ενώ ενισχύει τη ρευστότητά τους μέσα από τις ρωγμές που δημιουργούνται κατά τη διαδικασία της επιτέλεσης του σεξουαλικού εαυτού με

γνώμονα την ερωτική απόλαυση και τη σεξουαλική επιθυμία (Butler 2006 [1991]: 221). Οι Lear & Motschenbacher αναφέρουν ότι όλοι οι άνθρωποι σε κάποια φάση καταφεύγουν σε πρακτικές που συγκρούονται με τον κανονιστικό λόγο (εν προκειμένω, το λόγο της έγγαμης ετεροφυλόφιλης μονογαμίας) και πως ακόμη και αν αυτές οι μη κανονιστικές πρακτικές-επιτελέσεις είναι πολύ λίγες σε σχέση με τις κανονιστικές, οφείλουμε να λαμβάνουμε υπόψη ότι όλες οι επιτελέσεις ταυτότητας (και άρα και σεξουαλικότητας) συνυπάρχουν σε ανταγωνισμό με άλλες –άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο– κανονιστικές πρακτικές (2012: 8).

Ο Κανάκης, αναφερόμενος στη θεωρία των γλωσσικών πράξεων του Austin, υποστηρίζει πως «όταν παράγουμε ένα εκφώνημα, επιτελούμε ταυτόχρονα περισσότερες από μία πράξεις: α) λέμε κάτι, β) κάνουμε κάτι και γ) τα λόγια μας ενδέχεται να επιφέρουν ένα αποτέλεσμα» (2007β: 93). Σύμφωνα με την Bacon, το coming out σημασιοδοτεί τη μετακίνηση μιας πλευράς της ταυτότητας από το ιδιωτικό στο δημόσιο, από τη σιωπή στο λόγο, και εμπεριέχει τόσο την αίσθηση της απελευθέρωσης όσο και του κινδύνου (στο Κεφαλά 2011: 271). Η επιτυχία ενός coming out έγκειται σε μεγάλο βαθμό στη θετική αντίδραση του ακροατηρίου, παρότι, σε κάθε περίπτωση, η ίδια η γλωσσική πράξη έχει ήδη αλλάξει τον κόσμο τόσο του/της ομιλητή/τριας όσο και των ακροατών/τριών (ό.π.: 267). Στην προκειμένη περίπτωση, η Βασιλική, παραδεχόμενη την επιθυμία της κάνει coming out, προκαλεί την άμεση αντίδραση του συζύγου της, ο οποίος, χρησιμοποιώντας την πρακτική του πειράγματος με σεξουαλικό υπονοούμενο, την χαρακτηρίζει *μπ'νε* (33), όρο που ο ίδιος θεωρεί ότι έχει λογικό περιεχόμενο ανάλογο με το *λεσβία* (28).

Η ταύτιση των όρων *μπ'νες* και *λεσβία* δεν είναι τυχαία. Ο *μπινές*⁷ αναφέρεται σε λεξικά της νεοελληνικής ως ο παθητικός και ενεργητικός ομοφυλόφιλος, έννοιες προσδιορισμένες με αναφορά στη διείσδυση. Πρόκειται για ιεραρχικές σχέσεις, όπου ο ενεργητικός ρόλος είναι ο «ανδρικός» και ο παθητικός ο «γυναικεϊός». Ο ενεργητικός άνδρας θεωρείται «κανονικός», «ετεροφυλόφιλος», ενώ ο παθητικός όχι (Γιαννακόπουλος 2001). Ο «μπινές» δεν είναι σταθερός σε μία από τις δύο πρακτικές, αλλά εναλλάσσει τον ρόλο του. Μάλιστα, στην ηθική συνυποδήλωση του όρου, ο «μπινές» είναι ο αναξιόπιστος,⁸ ο άτιμος και ανέντιμος (ακριβώς, μάλλον, λόγω έλλειψης της αναμενόμενης σταθερότητας). Ο Γρηγόρης, αποκαλώντας τη Βασιλική *μπ'νε* (20, 25, 33), αρχικά της αποδίδει μια ομοφυλόφιλη ταυτότητα που, όμως, δεν είναι σταθερή αλλά περιστασιακή, ενώ στη συνέχεια με τον όρο *λεσβία* (28, 53) της αποδίδει έναν ξεκάθαρα ομοφυλοφιλικό ρόλο –ενδεχομένως πιο προσβλητικό προς το πρόσωπό της, κατά τον ίδιο. Δηλαδή η αντίδρασή του κλιμακώνεται.

Σύμφωνα με τη Hay, οι άνδρες χρησιμοποιούν περισσότερο το χιούμορ και τα πειράγματα ως στρατηγική ενίσχυσης του στάτους τους και της ατομικής τους ταυτότητας (Δαλεζίου 2011: 248). Ο Γρηγόρης, «αστειευόμενος», εισάγει στρατηγικά στη συζήτηση τον χαρακτηρισμό *μπ'νες*, που ιστορικά αποδίδεται σε άνδρες, στοχεύοντας είτε να καλύψει την αμηχανία του που σχετίζεται με το θέμα του αναπάντεχου coming out της γυναίκας του –*κι αυτή εδώ η γυναίκα ((δείχνει*

⁷Βλ. Λεξικό της κοινής νεοελληνικής, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (τελευταία πρόσβαση 10/01/2016) http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/.

⁸ 1. ομοφυλόφιλος άνδρας 2. (υβριστ.) άνθρωπος αναξιόπιστος, κακού χαρακτήρα (Μπαμπινιώτης 2008).

προς τη Βασιλική)) είναι μπ'νες ((γέλια)) (33)– είτε επειδή θέλει να περιφρουρήσει τον ανδρισμό του και να «επιτεθεί» έμμεσα στη Βασιλική που παραβιάζει τις κοινωνικές συμβάσεις με το coming out.

Στις μεικτές συνομιλίες, το πείραγμα αποτελεί πρακτική που χρησιμοποιούν τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες, γεγονός που αποδίδεται στην άνεση που έχουν μεταξύ τους στο πλαίσιο της παρέας. Αυτό επιβεβαιώνει και η μελέτη των Lamprēt & Ervin-Tripp (2006), οι οποίοι διαπιστώνουν πως, παρότι σε μια μεικτή ομάδα συνομιλητών τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες πειράζουν ο ένας τον άλλο, ένα ανδρικό πείραγμα προς γυναίκα εννοιολογείται συνήθως ως επίθεση, ελέγχεται από κοινωνικές προκαταλήψεις και θεωρείται πως διαταράσσει τη συμμετρία των σχέσεων εξουσίας σε μια παρέα, εξ ου και συχνά αποφεύγεται. Ενδιαφέρον είναι πως στη συγκεκριμένη συνομιλία, ενώ οι άνδρες επιδεικνύουν σχέση αλληλεγγύης ως προς τον αστεϊσμό (20-21), οι γυναίκες, και ιδιαίτερα η Βασιλική, προς την οποία απευθύνεται το πείραγμα, σχεδόν δεν το ακούει και συνεχίζει (27, 30, 32, 34) χωρίς να δώσει καμία σημασία.

Ο Γρηγόρης, αμέσως μετά το coming out της συζύγου του, ερχόμενος σε εξαιρετικά δύσκολη θέση λόγω των κοινωνικών συμβάσεων του γάμου και της αιφνίδιας κατάρριψης ετεροσεξουαλικών εννοιολογήσεων που έχουν ως αποτέλεσμα την αμφισβήτηση του δικού του ανδρισμού, περνάει στην αντεπίθεση (20 κ.ε. και, κυρίως, 33 κ.ε.). Η αμφιφυλοφιλία ταυτίζεται άμεσα με την ομοφυλοφιλία, η οποία, μάλιστα, επιβάλλεται ρητορικά από τον Γρηγόρη (28) στη Βασιλική ως λεσβιακή ταυτότητα, αν και η ίδια πουθενά δεν αναφέρει κάτι τέτοιο (βλ. ωστόσο, Καντσά 2011). Σε μία κοινωνία σαν την ελληνική, όπου ο γάμος ως κοινωνική σύμβαση χαρακτηρίζεται μέσα από ετεροκανονικότητα σε ένα δεδομένα ετεροσεξουαλικό κόσμο (Kitzinger 2006 [2005]: 169), η παραδοχή της Βασιλικής δεν μπορεί παρά να αντιμετωπιστεί με πειράγματα και αστεϊσμούς, που, μάλιστα, όχι μόνο δεν «απαλύνουν» τη δυναμική της ίδιας της παραδοχής αλλά της αποδίδουν και εννοιολογήσεις πιο «επιθετικές» από αυτές που διατυπώνει η ομιλήτρια. Η επιβολή μίας ταυτότητας στη Βασιλική ως απάντηση στο coming out στοιχειοθετεί μια εξουσιαστική απάντηση, και αντικατοπτρίζει, θα λέγαμε, και γλωσσικά τη μορφή εξουσιών που αναπτύσσονται μέσα στα πλαίσια μιας συζυγικής σχέσης. Από την άλλη πλευρά, η στρατηγική αντίστασης της Βασιλικής στην επιβολή της εξουσίας του συζύγου της (Foucault 2011 [1976]) επιτελείται μέσα από την αδιαφορία της στους αστεϊσμούς του και τη συνέχιση των προσωπικών της εξομολογήσεων (65, 72).

Ένα επιμέρους στοιχείο του coming out της Βασιλικής, στο οποίο, όμως, δεν δόθηκε καμία σημασία, βρίσκεται στο (17), όταν η Βασιλική λέει [*εγώ/εγώ παραδέχομαι (.) ότι όταν βλέπω (.) γυμνές φωτογραφίες γυναικών ερεθίζομαι περισσότερο απ' ότι θα έβλεπα την (.) γυμνή εικόνα ενός άνδρα*]. Η συνεισφορά αυτή αποτελεί δευτερεύουσα εξομολόγηση που αφορά στη χρήση πορνογραφικού υλικού. Οι Αρχάκης & Λαμπροπούλου αναφέρονται στην πορνογραφία ως βασικό πλαίσιο επιτέλεσης του ανδρισμού (2011: 133), ενώ ο Κανάκης εξετάζει πώς ένα μεγάλο μέρος του φεμινιστικού κινήματος αντιμετώπισε ως ταμπού την πορνογραφία και τη δαιμονοποίησε στο όνομα της γυναικείας χειραφέτησης (Κανάκης 2011: 316). Η Καντσά αναφέρει πως οι γυναίκες στερούνται του δικαιώματός τους στην πορνογραφία, γεγονός που βασίζεται «στη διάκριση της γυναικείας/ανδρικής σεξουαλικότητας που στερεί από τις γυναίκες την ικανότητα

μιας αυτόνομης απόλαυσης και το δικαίωμα σε μια ερωτική διέγερση απαλλαγμένη από συναίσθημα» (ό.π.: 305). Η Βασιλική, μέσα από αυτήν την εξομολόγηση, στην ουσία αμφισβητεί αυτή τη διάκριση και κατασκευάζει για άλλη μια φορά έναν σεξουαλικό εαυτό έξω από τα στερεότυπα όπως τα ορίζει ο θεσμός του γάμου, ενώ ταυτόχρονα έρχεται σε ρήξη με τις (ετερο)κανονιστικές ιδεολογίες που θέλουν τη γυναίκα πάντα συναισθηματικά προσδιορισμένη σε σχέση με τον σεξουαλικό εταίρο (βλ. Αρχάκης & Λαμπροπούλου 2011), χωρίς αυτόνομη σεξουαλική επιθυμία.

Η στάση της, λοιπόν, καθ' όλη τη διάρκεια της συζήτησης θα μπορούσε να θεωρηθεί πολλαπλά παραβατική (πρβλ. Κανάκης 2007α), εφόσον περικλείει στοιχεία τόσο μιας προσωπικής διακήρυξης ελευθερίας απέναντι στις κοινωνικές συμβάσεις του γάμου, όσο και στοιχεία αντίστασης προς τον σύζυγό της. Έχουμε, θα λέγαμε, μία σύγκρουση στρατηγικών, απ' όπου απουσιάζει μεν η λεκτική βία, χωρίς ωστόσο αυτό να αφαιρεί διόλου από τον δυναμισμό της σύγκρουσης. Αντίθετα, υποβόσκει παντού η δυναμική της ρήξης με το ετεροκανονικό μοντέλο, ως συνέπεια της ασυνέχειας της κοινωνικής και πολιτισμικής «συνωμοσίας» εντός του γάμου.

7. Το AIDS και τα «θύματά» του

Η Βασιλική μετά το coming out περνάει σε μία εξομολόγηση της προσωπικής της ζωής που αφορά στο παρελθόν της, πριν τη γνωριμία της με τον Γρηγόρη και τον μετέπειτα γάμο τους (65, 72). Στην εξομολόγηση αυτή κάνει αναφορά σε μία προηγούμενη νεανική της σχέση, μ' έναν νεαρό άνδρα ο οποίος *πήγαινε με μεγαλύτερους για χρήματα* (65). Στην αφήγησή της πουθενά ο άνδρας αυτός δεν προσδιορίζεται με κάποια σεξουαλική ταυτότητα (ομοφυλόφιλος, gay, αμφί), ενώ αντίθετα, οι άνδρες με τους οποίους αυτός έρχεται σ' επαφή είναι ξεκάθαρα *ομοφυλόφιλοι* (72). Όπως έχω αναφέρει, ο όρος *ομοφυλόφιλος* έχει συχνά αρνητικές συνδηλώσεις: παραπέμπει σε κάτι το άρρωστο, το ανώμαλο, το αφύσικο, το διεστραμμένο (Cameron & Kulick 2003: 26). Η Βασιλική, αρνούμενη να παραδεχτεί ακόμα και στον εαυτό της ότι διατηρούσε σχέση μ' ένα τέτοιο άτομο, δεν προσδιορίζει καν τη σεξουαλική του ταυτότητα. Ωστόσο, η εικόνα που δίνει τον χαρακτηρίζει αρνητικά *–πηγαίνει με μεγαλύτερους για χρήματα* (65), *λέει ψέματα* (67) και *δεν είναι εντάξει στην συμπεριφορά του* (67)– πάντα σε σχέση με τον *ομοφυλόφιλο* εραστή. Οι απόψεις αυτές παραπέμπουν σε στερεοτυπικές σχέσεις μεταξύ δύο ανδρών που μπορεί να «αντιστοιχούν στις αμφίσημες ερωτικοφιλικές σχέσεις της ελληνικής «παραδοσιακής», προ-“gay” ομοφυλοφιλίας μεταξύ μεγαλύτερου και μικρότερου άνδρα [...] αλλά και στην ρητά ερωτική σχέση μεταξύ “daddy” και “son” της δυτικής, σύγχρονης ομοφυλοφιλίας» (Γιαννακόπουλος 2011: 173· βλ. και Κανάκης 2012: 128).

Η ηλικία επίσης, δείχνει να παίζει σημαντικό ρόλο στη γλωσσική κατασκευή του «κακού ομοφυλόφιλου». Οι Cameron & Kulick υποστηρίζουν πως διαφορές στη φυλή, την ηλικία ή την τάξη μπορεί να είναι πολύ σημαντικές μέσα σε δεδομένα πολιτισμικά και ιστορικά πλαίσια όσον αφορά τις διαφορετικές σεξουαλικότητες, οι οποίες ανάλογα θεσμοθετούνται και κοινωνικά (2003: 144). Πρόκειται για το στερεότυπο του μεγάλου σε ηλικία ομοφυλόφιλου (72), ο οποίος ακριβώς λόγω της ηλικίας του έχει συννευρεθεί ερωτικά με πολλούς άνδρες και κατά συνέπεια αποτελεί «δημόσιο κίνδυνο».

Ο κίνδυνος-απειλή για την κοινωνία αποδίδεται στην ασθένεια του AIDS, η οποία έχει συνδεθεί όλα τα προηγούμενα χρόνια, μέσα από τον ισχυρό Λόγο των ΜΜΕ και της (ιατρικής) επιστήμης, με την ομοφυλοφιλία, προκαλώντας αυτό που ο Weeks αποκαλεί «ηθικό πανικό» (Rubin 2006 [1984]: 448).⁹ Η Βασιλική θέλοντας να υπερασπιστεί τη δική της «υγιή» σεξουαλικότητα –δεδομένου του coming out και της αντίδρασης του συζύγου της– κατασκευάζει τον εαυτό της ως θύμα αυτής της «κακιάς ομοφυλοφυλίας» που την εξέθεσε σε κίνδυνο και μπορούσε να αποβεί μοιραία. Ενδιαφέρον έχει να παρατηρήσουμε πως ενώ η Βασιλική κρίνει θετική και «φυσιολογική» τη σεξουαλική σχέση δύο γυναικών, θεωρεί, αντίθετα, πως η σεξουαλική σχέση μεταξύ δύο ανδρών είναι ενδεχομένως επικίνδυνη και επιβλαβής για την κοινωνία. Το AIDS χρησιμοποιείται ως μεταφορά για την «καλή»/«κακή» σεξουαλικότητα (Plexousaki & Yannakopoulos 1996), όπου η μακροχρόνια ζευγαρωτή, σταθερή σχέση αποτελεί το «φυσιολογικό» και το «υγιές», ενώ η περιστασιακή σεξουαλική σχέση, που δεν βασίζεται σε συναισθηματικό δέσιμο, το «αρρωστημένο» και το «ανώμαλο» που οδηγεί στο θάνατο (Rubin 2006 [1984], Γιαννακόπουλος 1998). Έτσι, θύματα του AIDS δεν είναι οι ασθενείς που πεθαίνουν από τον ιό, γιατί αυτοί αποτελούν μέρος της «κακής» σεξουαλικότητας που θέτει σε κίνδυνο όλη την κοινωνία. Αντίθετα, θύμα είναι η Βασιλική –και η κάθε Βασιλική– που θεωρεί ότι απειλείται από την «κακή» σεξουαλικότητα των ομοφυλόφιλων, και κατ' επέκταση από την κατάρριψη του μοντέλου των σεξουαλικών ιεραρχιών ως ένα φανταστικό όριο ανάμεσα στο καλό και το κακό σεξ (Rubin 2006 [1984]: 423), που τελικά γίνεται εύκολα μεταφορά για το καλό και το κακό, συλλήβδην.

Ενδιαφέρον έχει επίσης ότι ο Γρηγόρης για πρώτη φορά συμφωνεί με τη γυναίκα του, θέτοντας το ζήτημα όχι στη βάση της «απειλής» και του «κινδύνου», αλλά σε *αισθητική* βάση (69). Για τον Γρηγόρη η ανδρική ομοφυλοφιλία δεν ενέχει κίνδυνο υγείας. Αξιολογεί, όμως, ως *αντιαισθητικό* το γεγονός ότι δύο άνδρες μπορεί να έχουν σεξουαλική σχέση. Επικεντρώνεται, λοιπόν, στο κομμάτι της σεξουαλικής *πράξης* αφήνοντας τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά που αφορούν σε μια *σχέση* –και που έχει ήδη αναλύσει η Βασιλική– απ' έξω. Με τον τρόπο αυτό, χτίζει δια της υπονοήσεως τον ανδρισμό του, απορρίπτοντας ρητά οποιαδήποτε ομοφυλόφιλη σεξουαλική πράξη ως *αντιαισθητική*, ως κάτι που του προκαλεί απέχθεια και άρα τίθεται αντιστικτικά στη δικιά του ετεροφυλοφιλική ταυτότητα (Κανάκης 2007β: 162). Η απάντηση της Βασιλικής, όμως, δεν τον δικαιώνει: για άλλη μια φορά «συγκρούεται» με τον ηγεμονικό ανδρισμό αμφισβητώντας την αισθητική υπεροχή της ετεροφυλοφιλικής ερωτικής πράξης, όπως φαίνεται να την αξιολογεί ο Γρηγόρης, «μειώνοντάς» τον ταυτόχρονα, υπό μία έννοια, στο ρόλο του ως συζύγου και βάλλοντας τον ανδρισμό του.

8. Συμπεράσματα

Μέσα από την ανάλυση της απομαγνητοφωνημένης συνομιλίας προκύπτουν συμπεράσματα που ενισχύουν την άποψη για τη στενή διαπλοκή γλώσσας, φύλου και σεξουαλικότητας. Σε αυτό το κείμενο έγινε προσπάθεια να αναδειχτεί η σεξουαλικότητα ως πολυεπίπεδο ζήτημα που αφορά την οργάνωση της αρρενωπότητας και της θηλυκότητας (Vance 2006 [1991]: 118) και ταυτόχρονα να

⁹ Ο Γιαννακόπουλος αναφέρει πως η ομοφοβία συνδέεται άμεσα με τις έννοιες της βιοπολιτικής και θανατοπολιτικής, όπως τις έθεσαν οι Foucault και Agamben (2011: 164).

διαφανεί ότι «η γλώσσα δεν είναι αμετάβλητο και ουδέτερο όχημα επικοινωνιακού νοήματος, αλλά διατρέχεται από εξουσιαστικές ιεραρχήσεις στις προθέσεις των ομιλούντων» (Αποστολίδου 2011: 141), πράγμα που μας γυρίζει, τελικά, στον Dwight Bolinger (1980) και το “language as a loaded weapon”.

Οι τέσσερις ομιλητές/ριες επιτελούν τον έμφυλο και σεξουαλικό εαυτό τους αποκαλύπτοντας στο κομμάτι που του/της αναλογεί, στοιχεία της ταυτότητάς του/της διαμεσολαβημένα τόσο από τη γλώσσα και τη σεξουαλικότητα όσο και από κανονιστικές ιδεολογίες της ελληνικής κοινωνίας και των συμβάσεων που επιτάσσει. Όπως αναφέρει και ο Κανάκης, η γλώσσα δομείται από την κοινωνική πραγματικότητα, ενώ παράλληλα δομεί ή κατασκευάζει την ίδια την κοινωνική πραγματικότητα (2011: 342).

Η κοινωνικά προσδιορισμένη επιτέλεση τόσο της ετεροσεξουαλικότητας, με έμφαση στον ηγεμονικό ανδρισμό, όσο και της γυναικείας σεξουαλικότητας, «παραβατικά» οριοθετημένης ως προς την ετεροκανονικότητα, είναι στοιχεία που προσδιορίζουν το συγκεκριμένο συνομιλιακό σύμπαν. Η παραβίαση της ετεροκανονικότητας εντός του θεσμού του γάμου μέσα από την παραδοχή της Βασιλικής ότι δεν ευθυγραμμίζεται απόλυτα με τα προτάγματά της αποτελεί απειλή τόσο για τον ίδιο τον γάμο όσο και για τα θεμέλια του ηγεμονικού ανδρισμού που «προστατεύει» την κοινωνική κανονικότητα. Ο άνδρας-σύζυγος αισθάνεται απειλή, νιώθει πως χάνει το ρόλο του και αντιδρά. Αλλά στη συγκεκριμένη περίπτωση η αντίδρασή του δεν μένει αναπάντητη από τη γυναίκα του, η οποία αναδεικνύεται «κυρίαρχος του παιχνιδιού», χρησιμοποιώντας διάφορες στρατηγικές.

Η επιθυμία και η απόλαυση ενδεικνύουν την ρευστότητα των ταυτοτήτων η οποία αναδεικνύεται ως στοιχείο που «κινεί τα νήματα». Οι τέσσερις ομιλητές/τριες υπακούν στα προστάγματα της σεξουαλικότητάς τους και την προασπίζουν υπερθεματίζοντας, αφού –είτε καθορίζει την ταυτότητά τους είτε όχι– αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι αυτού που ονομάζουμε γενικευτικά «αίσθηση εαυτού». Άλλωστε, όπως αναφέρουν οι Bucholtz & Hall η σεξουαλικότητα μοιάζει να αφορά ταυτόχρονα πρακτικές, ταυτότητες, πεποιθήσεις και ιδεολογίες που με τον έναν ή τον άλλο τρόπο σχετίζονται με το σώμα ως κάτι ερωτικό (Queen 2007: 315).

Τέλος, η όλη συζήτηση μοιάζει με ρητορικό αγώνα στον οποίο η κοινωνική κατασκευή τόσο του έμφυλου όσο και του σεξουαλικού εαυτού διαμεσολαβείται από το τι είναι, τι κάνει και τι έχει ο/η καθένας/καθεμιά. Μέσα από στρατηγικές επιτέλεσης του έμφυλου και σεξουαλικού τους εαυτού, τα συνομιλούντα άτομα δημιουργούν έναν συνολικό εαυτό στη δόμηση του οποίου συντελούν όλα τα παραπάνω στοιχεία.

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ θερμά τον Κώστα Κανάκη για την ουσιαστική υποστήριξη και καθοδήγηση καθ’ όλη τη διάρκεια της συγγραφής αυτού του κειμένου, καθώς και τους δύο ανώνυμους κριτές που συνέβαλαν, με τα εξαιρετικά χρήσιμα σχόλιά τους, στη βελτίωση τόσο της δομής όσο και του περιεχομένου του.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- Archakis, A. & S. Lampropoulou. 2010. "Narrativising the body as a stimulus for desire: Evidence from Greek youth storytelling." Στο C. Canakis, V. Kantsa & K. Yannakopoulos (επιμ.), *Language and Sexuality: (Through and) Beyond Gender*. Νιούκασλ Απόν Τάιν: Cambridge Scholars Publishing, 67-85.
- Archakis, A. & S. Lampropoulou. 2015. "Constructing hegemonic masculinities: Evidence from Greek narrative performances." *Gender and Language* 9(1): 83-103.
- Athanasidou, A. 2010. "Undoing Language: Gender dissent and the disquiet of silence." Στο C. Canakis, V. Kantsa & K. Yannakopoulos (επιμ.), *Language and Sexuality: (Through and) Beyond Gender*. Νιούκασλ Απόν Τάιν: Cambridge Scholars Publishing, 219-246.
- Bacon, J. 1998. "Getting the story straight: Coming out narratives and the possibility of a cultural rhetoric." *World Englishes* 17(2): 249-258.
- Barrett, R. 2006. "Queer talk." Στο K. Brown (επιμ.), *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Άμστερνταμ: Elsevier, 316-323.
- Bolinger, D. 1980. *Language - the Loaded Weapon: The Use and Abuse of Language Today*. Νέα Υόρκη: Routledge.
- Brubaker, R. & F. Cooper. 2000. "Beyond 'identity'." *Theory and Society* 29(1): 1-47.
- Bucholtz, M. & K. Hall. 2004. Theorizing identity in language and sexuality research. *Language in Society* 33: 469-515.
- Bucholtz, M. & K. Hall. 2004. "Theorizing Identity in Language and Sexuality Research." *Language in Society* 33: 469-515.
- Butler, J. 2007. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. 2^η έκδοση. Νέα Υόρκη & Λονδίνο: Routledge.
- Cameron, D. & D. Kulick. 2003. *Language and Sexuality*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press.
- Cameron, D. & D. Kulick. 2005. "Identity crisis?" *Language & Communication* 25: 107-125.
- Cameron, D. & D. Kulick. 2006. "General introduction." Στο D. Cameron & D. Kulick (επιμ.), *The Language and Sexuality Reader*. Λονδίνο: Routledge, 1-12.
- Canakis, C. 2015. "The desire for identity and the identity of desire: Language, gender, and sexuality in the Greek context." *Gender and Language* 9(1): 59-81.
- Canakis, K. υπό έκδοση. "Categorization and indexicality." Στο K. Hall & R. Barrett (επιμ.), *The Oxford Handbook of Language and Sexuality*. Οξφόρδη: Oxford University Press.
- Coates, J. 2013. "The discursive production of everyday heterosexualities." *Discourse & Society* 24(5): 536-552.
- Dubisch, J. 1986. "Culture enters through the kitchen: Women, food and social boundaries in rural Greece." Στο J. Dubisch (επιμ.), *Gender and Power in Rural Greece*. Πρίνστον: Princeton University Press, 195-214.
- Eckert, P. & S. McConnell-Ginet. 1992. "Think practically and look locally: Language and gender as community-based practice." *Annual Review of Anthropology* 21: 461-490.
- Holmes, J. 1993. "Women's talk: The question of sociolinguistic universals." *Australian Journal of Communication* 20: 125-149.
- hooks, b. 2003. *The Will to Change: Men, Masculinity, and Love*. Νέα Υόρκη: Atria Books.

- Kantsa, V. 2001. *Daughters who do not speak, mothers who do not listen: Erotic relationships among women in contemporary Greece*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, London School of Economics and Political Science.
- Kiesling, S. F. 2006 [2002]. "Playing the straight man." Στο D. Cameron & D. Kulick (επιμ.), *The Language and Sexuality Reader*. Λονδίνο & Νέα Υόρκη: Routledge, 258-293.
- Kitzinger, C. 2006 [2005]. "Speaking as a heterosexual." Στο D. Cameron & D. Kulick (επιμ.), *The Language and Sexuality Reader*. Λονδίνο & Νέα Υόρκη: Routledge, 169-188.
- Kulick, D. 2000. "Gay and Lesbian Language." *Annual Review of Anthropology* 29: 243-285.
- Kulick, D. 2005. "The importance of what gets left out." *Discourse studies* 7(4-5): 615-624.
- Lakoff, R. 1975. *Language and Woman's Place*. Νέα Υόρκη: Harper & Row.
- Lampert, M. & S. Ervin-Tripp. 2006. "Risky laughter: Teasing and self-directed joking among male and female friends." *Journal of Pragmatics* 38: 51-72.
- Leap, W. & H. Motschenbacher. 2012. "Launching a new phase in language and sexuality studies." *Journal of Language and Sexuality* 1(1):1-14.
- Maltz, D. N. & R. A. Borker. 1982. "A cultural approach to male-female miscommunication." Στο J. Coates (επιμ.), *Language and Gender: A Reader*. Λονδίνο: Blackwell, 27:417-434.
- Motschenbacher, H. & M. Stegu. 2013. "Queer linguistic approaches to discourse." *Discourse & Society* 24(5): 519-535.
- Ochs, E. 1992. "Indexing gender." Στο A. Duranti & C. Goodwin (επιμ.), *Rethinking Context: Language as an Interactive Phenomenon*. Κέιμπριτζ: Cambridge University Press, 335-358.
- Plexousaki, E. & K. Yannakopoulos. 1996. "Le mal puritif: Manipulation du sida en Grèce". *L'Homme* 139: 125-135.
- Polyzou, A. 2010. "Desire, sexualities, and 'lifestyle': Masculinity constructs in three Greek men's lifestyle magazines." Στο C. Canakis, V. Kantsa & K. Yannakopoulos (επιμ.), *Language and Sexuality: (Through and) Beyond Gender*. Νιούκασλ Απόν Τάιν: Cambridge Scholars Publishing, 113-139.
- Queen, R. 2007. "Sociolinguistic horizons: Language and sexuality." *Language and Linguistics Compass* 1(4): 314-330.
- Sedgwick, E. K. 1990. *Epistemology of the Closet*. Μπέρκλεϋ: University of California Press.
- Tannen, D. 1986. "Talk in the intimate relationship: His and hers." Στο J. Coates, (επιμ.), *Language and Gender: A Reader*. Λονδίνο: Blackwell, 435-445.
- Tannen, D. 1996. *Gender and Discourse*. Οξφόρδη: Oxford University Press.
- Valentine, D. 2006 [2003]. "'I went to bed with my own kind once': The erasure of desire in the name of identity." Στο D. Cameron & D. Kulick (επιμ.), *The Language and Sexuality Reader*. Λονδίνο & Νέα Υόρκη: Routledge, 245-257.
- Weeks, J., Heaphy, B. & C. Donovan. 2001. *Same Sex Intimacies: Families of Choice and Other Life Experiments*. Λονδίνο & Νέα Υόρκη: Routledge.
- Weston, K. 1991. *Families We Choose: Lesbians, Gays, Kinship*. Νέα Υόρκη: Columbia University Press.

Ελληνόγλωσση

- Αμπατζή, Λ. 2011. «Ο λόγος της ετεροφυλόφιλης επιθυμίας στην κονσομασιόν.» Στο Κ. Κανάκης (επιμ.), *Γλώσσα και σεξουαλικότητα: Γλωσσολογικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 77-91.
- Αποστολίδου, Α. 2011. «Queer: Στα ίχνη της πολιτισμικής διαδρομής ενός 'αλλόκοτου' όρου.» Στο Κ. Κανάκης (επιμ.), *Γλώσσα και σεξουαλικότητα: γλωσσολογικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 135-160.
- Αρχάκης, Α. & Σ. Λαμπροπούλου. 2011. «Σεξουαλικότητα, αρσενικότητες και η αφηγηματική κατασκευή ταυτοτήτων.» Στο Κ. Κανάκης (επιμ.), *Γλώσσα και σεξουαλικότητα: Γλωσσολογικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 183-201.
- Butler, J. 2006 [1991]. «Από-μίμηση και έμφυλη ανυπακοή.» Στο Κ. Γιαννακόπουλος (επιμ.), *Σεξουαλικότητα: Θεωρίες και πολιτικές της ανθρωπολογίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 219-258.
- Butler, J. 2009 [1990]. «Υποκείμενα βιολογικού φύλου/ κοινωνικού φύλου/ επιθυμίας». Στο Β. Καντσά (επιμ.), *Αναταραχή φύλου: Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας*. Μτφρ. Γ. Καράμπελας. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Γιαννακόπουλος, Κ. 1998. «Πολιτικές σεξουαλικότητας και υγείας την εποχή του AIDS.» *Σύγχρονα Θέματα* 66: 76-86.
- Γιαννακόπουλος, Κ. 2001. «Ανδρική ταυτότητα, σώμα και ομόφυλες σχέσεις: Μια προσέγγιση του φύλου και της σεξουαλικότητας.» Στο Σ. Δημητρίου (επιμ.), *Ανθρωπολογία των Φύλων*. Αθήνα: Σαββάλας, 161-187.
- Γιαννακόπουλος, Κ. 2006α. «'Υποψιασμένα κορμιά': Επιθυμία, σχέσεις εξουσίας και ιθαγενείς εννοιολογήσεις του ασυνείδητου.» Στο Κ. Γιαννακόπουλος (επιμ.), *Εκ των Υστέρων: Ψυχαναλυτικό περιοδικό, ειδικό τεύχος: Ψυχανάλυση και Κοινωνική Ανθρωπολογία* V.14, Αθήνα: Εκδόσεις Εξάντας, 52-67.
- Γιαννακόπουλος, Κ. 2006β. «Ιστορίες σεξουαλικότητας.» Στο Κ. Γιαννακόπουλος (επιμ.), *Σεξουαλικότητα: Θεωρίες και πολιτικές της ανθρωπολογίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 17-102.
- Γιαννακόπουλος, Κ. 2011. «Ζωές χωρίς μαρτυρία.» Στο Κ. Κανάκης (επιμ.), *Γλώσσα και σεξουαλικότητα: Γλωσσολογικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 161-179.
- Δαλεζίου, Μ. 2011. «Η αναπαραγωγή του κανονιστικού ετεροσεξουαλικού κόσμου στην καθημερινή γλωσσική παραγωγή.» Στο Κ. Κανάκης (επιμ.), *Γλώσσα και σεξουαλικότητα: Γλωσσολογικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 231-261.
- Κανάκης, Κ. 2007α. «Αποκωδικοποιώντας τη γλώσσα της μαρκέτας: Ομοσεξουαλικότητα και εμπορεύσιμη αρσενικότητα.» *Σύγχρονα Θέματα* 98: 55-59.
- Κανάκης, Κ. 2007β. *Εισαγωγή στην πραγματολογία: Γνωστικές και κοινωνικές όψεις της γλωσσικής χρήσης*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Κανάκης, Κ. 2008. «Γλώσσα, αρσενικότητα και σεξουαλικότητα στο διαδίκτυο.» *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα: Πρακτικά της 28ης Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του ΑΠΘ, 21-22 Απριλίου 2007*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 159-170.

- Κανάκης, Κ. 2009. «Έκφράζοντας ανδρικές ομοερωτικές επιθυμίες και υποκειμενικότητες στο διαδίκτυο.» *Σύγχρονα Θέματα*, 105: 78-83.
- Κανάκης, Κ. 2011. «*Sir, yes sir!* Πορνογραφική γλώσσα: Ο λόγος της αποκάλυπτα σεξουαλικής αναπαράστασης.» Στο Κ. Κανάκης (επιμ.), *Γλώσσα και σεξουαλικότητα: Γλωσσολογικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 305-557.
- Κανάκης, Κ. 2012. «Η επιθυμία για την ταυτότητα και η ταυτότητα της επιθυμίας.» Στο Α. Χαλκιά & Ά. Αποστολέλλη (επιμ.), *Σώμα, φύλο, σεξουαλικότητα: ΛΟΑΤΚ πολιτικές στην Ελλάδα*. Αθήνα: Πλέθρον, 137-171.
- Κανάκης, Κ. 2014. «Γλωσσικές πράξεις και αρχή της συνεργασίας.» Στο Μ. Γεωργαλίδου, Μ. Σηφianού & Β. Τσάκωνα (επιμ.), *Ανάλυση λόγου: Θεωρία και εφαρμογές*. Αθήνα: Νήσος, 38-79.
- Καντσά, Β. 2010. *Δυνάμει φίλες, δυνάμει ερωμένες*. Αθήνα: Πολύχρωμος Πλανήτης.
- Καντσά, Β. 2011. «Λεσβία: Η αβάσταχτη βαρύτητα μιας λέξης.» Στο Κ. Κανάκης (επιμ.), *Γλώσσα και σεξουαλικότητα: Γλωσσολογικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 111-134.
- Κεφαλά, Μ. 2011. «'Φτου και βγαίνω!': Αφηγήσεις για το coming out και γλωσσική επιτέλεση της σεξουαλικότητας.» Στο Κ. Κανάκης (επιμ.), *Γλώσσα και σεξουαλικότητα: Γλωσσολογικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 265-303.
- Λαμπροπούλου, Σ. 2014. «Κοινωνικό φύλο: Μέθοδοι και προσεγγίσεις.» Στο Μ. Γεωργαλίδου, Μ. Σηφianού & Β. Τσάκωνα (επιμ.), *Ανάλυση λόγου: Θεωρία και εφαρμογές*. Αθήνα: Νήσος, 339-438.
- Lancaster, R. N. 2006 [1991]. «Το στίγμα της ομοφυλοφιλίας στην κατασκευή του ανδρισμού και η συντριβή μιας επανάστασης στη Νικαράγουα.» Στο Κ. Γιαννακόπουλος (επιμ.), *Σεξουαλικότητα: Θεωρίες και πολιτικές της ανθρωπολογίας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 527-570.
- Λεξικό της κοινής νεοελληνικής (τελευταία πρόσβαση 10 Ιανουαρίου 2016) http://www.greeklanguage.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html?q=%CE%BC%CF%80%CE%B9%CE%BD%CE%AD%CF%82&dq
- Μακρή-Τσιλιπάκου, Μ. 2010 [2003]. «Η 'γυναικεία γλώσσα' και η γλώσσα των γυναικών.» Στο Β. Καντσά, Β. Μουτάφη & Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Φύλο και κοινωνικές επιστήμες στην σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 119-146.
- Μακρή-Τσιλιπάκου, Μ. 2014. «Γλώσσα και σεξουαλικός προσανατολισμός.» Στο Ν. Lavidas, Th. Alexiou & A.-M. Sougari (επιμ.), *Major Trends in Theoretical and Applied Linguistics: Selected Papers from the 20th ISTAL, Vol. II*. Λονδίνο: Versita, 53-68.
- Μπαμπινιώτης, Γ. 2008. *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε.
- Παυλίδου, Θ.-Σ. 2002. «Γλώσσα-γένος-φύλο: Προβλήματα, αναζητήσεις και ελληνική γλώσσα.» Στο Θ.-Σ. Παυλίδου (επιμ.), *Γλώσσα-γένος-φύλο*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 15-80.
- Rubin, G. 2006 [1984]. «Σκέψεις για τη σεξουαλικότητα: Σημειώσεις για μια ριζοσπαστική θεωρία των πολιτικών της σεξουαλικότητας.» Στο Κ. Γιαννακόπουλος (επιμ.), *Σεξουαλικότητα: Θεωρίες και πολιτικές της ανθρωπολογίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 401-471.

- Foucault, M. 2011 [1976]. *Ιστορία της σεξουαλικότητας Ι: Η βούληση για γνώση*. Μτφρ. Τ. Μπέτζελος. Αθήνα: Πλέθρον.
- Valentine, D. 2011. «Σεξουαλικότητα χωρίς όνομα: Χαρτογραφώντας την ακατονόμαστη επιθυμία στη μελέτη της γλώσσας και της σεξουαλικότητας.» Στο Κ. Κανάκης (επιμ.), *Γλώσσα και σεξουαλικότητα: Γλωσσολογικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 359-381.
- Vance, C. 2006 [1991]. «Η Ανθρωπολογία ανακαλύπτει εκ νέου τη σεξουαλικότητα: ένα Θεωρητικό Σχόλιο.» Στο Κ. Γιαννακόπουλος (επιμ.), *Σεξουαλικότητα: Θεωρίες και πολιτικές της ανθρωπολογίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 103-138.
- Weeks J. 2006 [1987]. «Ζητήματα ταυτότητας.» Στο Κ. Γιαννακόπουλος (επιμ.), *Σεξουαλικότητα: Θεωρίες και πολιτικές της ανθρωπολογίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 139-168.
- Yule, G. 2006. *Πραγματολογία*. Μτφρ. Α. Αλβανούδη, Χ. Καπελλίδη, Επιμ. Θ.-Σ. Παυλίδου. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.